

Robuste byregioner

Det moderne samfunns dominerende regiontype er byregionen – den sentrerte regionen med et sentralsted i midten og en omlandsbefolkning rundt seg – også kalt den funksjonelle regionen. Denne regionen får vekstkraft av sentralstedets tyngde, gjennom opphopingen av mange bedrifter og oppsamlingen av ferdigheter og kunnskap i befolkningen. Enhver regional analyse bør derfor starte med den regionale grunnstrukturen, systemet av byer og omland.

3.1 Norges byer sett utenfra

Et gjennomurbanisert kontinent

Sett i et internasjonalt perspektiv er Norge et modest land når det gjelder graden av urbanisering. I følge FN-statistikken bor 75 % av nordmenn i byer, og i våre naboland er tallene 83 % i Danmark, 85 % i Sverige, men bare 59 % i Finland. I enda mer urbaniserte land er tallene rundt 90 %, som i Storbritannia og Tyskland (FNs nettsted). Her må vi imidlertid skynde oss å legge til at begrepsbruk og målemetoder varierer mye fra land til land. I Norden regner vi tette bosettinger helt ned til 200 innbyggere som urbane, mens det i Storbritannia og Tyskland ikke er vanlig å regne en landsby (village/dorf) som by.

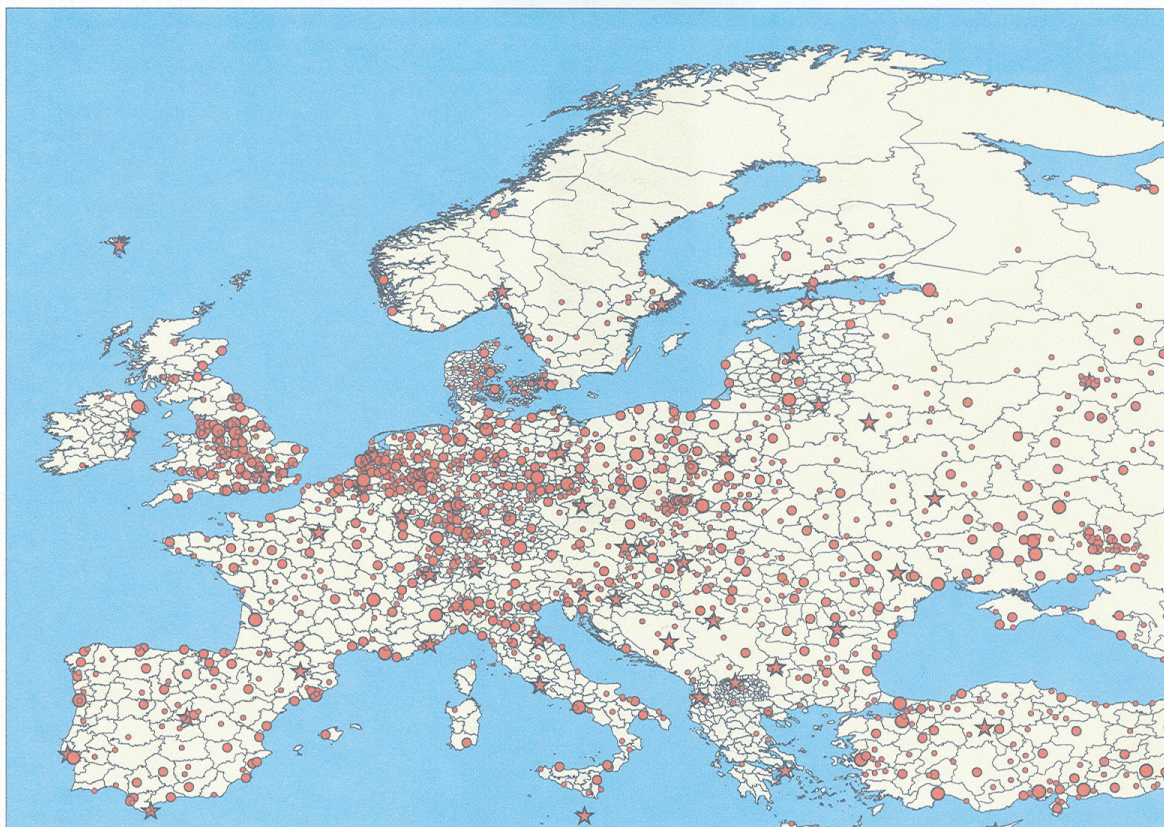
Kartet i figur 3.1 viser Europa med byer over 50 000 innbyggere, og det git en skala som er velegnet til å karakterisere kontinentets urbanisering. Men heller ikke dette er en uproblematisk målestokk, for noen land statistikkfører byene som kommuner, andre som grupper av kommuner i sammenhengende byområder (for eksempel "metropolitan areas"). Andre land har egen statistikkproduksjon av *tettsteder*, som Norge. Tettsted betyr i faglig sammenheng noe annet enn i dagligtalen, der tettsted er hussamlinger som er for små til å kalles byer. I bosettingsgeografien er tettsteder et fellesbegrep for byer og mindre steder. Vårt største tettsted er selvfølgelig Oslo med knapt 800 000 innbyggere, og av disse bor vel 500 000 i Oslo kommune. Som storbyområde defineres Stor-Oslo gjerne som Oslo og Akershus med vel 1 mill. innbyggere. Her har vi

altså definert Oslo på tre nivåer:

1) Som romlig avgrenset by, 2) som kommune og 3) som by med omland, altså byregion. Det er alltid viktig å holde definisjonsmåten klart for seg når man diskuterer fenomenene by og byregioner. For ordens skyld gjør vi oppmerksom på at de bybegrepene vi her benytter ser helt bort fra alle formelle tildelinger av *bystatus*, både tradisjonelle byprivilegier (fram til ca 1900) og den nye bølgen med tildeling av *bystatus* (på 1990-tallet og senere).

På europakartet framtrer Norges regioner som store i areal, men små i folketall, og definittivt som små når det gjelder sine urbane tyngdepunkter. Derfor blir Norge godt synlig i det europeiske landskapet når det gjelder *regioner*, i figuren vist med fylkene, men nærmest usynlige som *bylandskap*. Mens det er normalt at engelske eller tyske regioner har en storby i sentrum, er det bare unntaksvis at norske fylker har byer over 50 000 innbyggere som sentrum. Bytettheten er særlig høy i en halvmåneformet akse fra Midt-England til London; Nord-Frankrike, Be-Ne-Lux-landene og Ruhr-området; Sør-Tyskland, Polen og Nord-Italia. Dette er de tungt industrialiserte områdene, der byene har vokst sammen til *konurbasjoner*. I den gamle EU-sjargongen ble dette kalt "bananen". I dag omtales dette urbane kjerneområdet, som tidligere nevnt, "Pentagon".

Den norske arealrikeligheten og fraværet av større byer lar seg også avlese i befolknings tettheten. I Norge bor det 15 personer pr. km², i EU er snittet 119. Variasjonene er store innad i Unionen: Sverige har 22 mennesker pr km²,

Figur 3.1 Norge i Europa, byer med over 50 000 innbyggere

Finland har 17, og Danmark 124. Virkelig tett er det i Tyskland med sine 230 personer pr km², mens Nederland representerer EU-toppen med hele 467! Ikke rart mange nederlendere søker til Norge!

Sentralstedsteorien og rang-størrelse-regelen.

Til tross for de store forskjellene mellom den kontinentale virkeligheten og den hjemlige, er det likevel så store likheter mellom f.eks. norske og nederlandske byer og regioner at vi betjener oss av samme teori, og samme begrepsapparat for å beskrive den urbane og regionale struktur. Hvor vi enn kommer i den moderne verden framtrer byene som viktige markedsplasser og maktsentra, åndelige og kulturelle sentra. De er et *sentralsteder* (*central places*). Og rundt disse sentralstedene danner det seg omland (hinterland) som definerer en større *byregion*. Dette er *sentralstedsteoriens* viktigste begreper.

Sentralstedsteorien ble utviklet av tyskeren

Walter Christaller i mellomkrigstida (1933), og den ble oversatt til engelsk i 1966 (Christaller 1933/1966). Siden ble sentralstedsteorien et fast innslag i den angloamerikansk regional science, med særlig stor gjennomslagskraft i USA. Teorien er både en teori om tjenestenæringenes lokalisering, og om byenes oppkomst og romlige fordeling. Etter teorien vil vi få et finmasket nett av *tjenestenæringer* for å dekke daglige behov (for eksempel dagligvaretilbud), og et mer grovmasket nett av sjeldnere brukte tjenester (for eksempel spesialvaretilbud). Når det gjelder enda mer avanserte tilbud, som høyskoler og forskningsinstitutter, vil forekomstene bli enda mer konsentrerte.

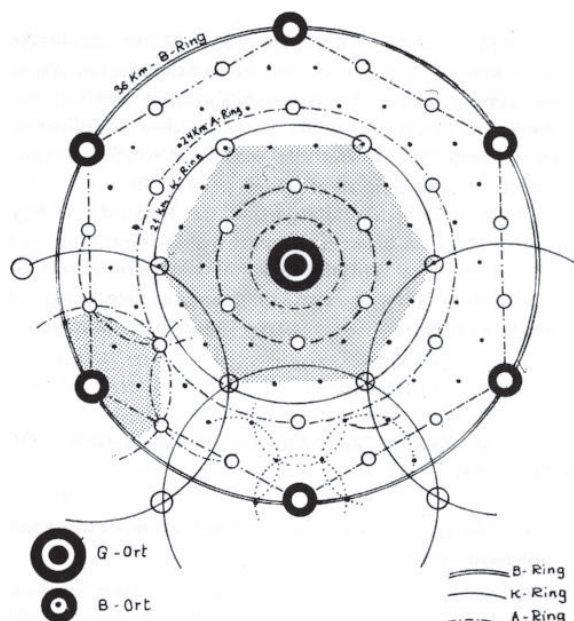
Slike tilbudssystemer har samlokaliseringfordeler. Hvis kundene måtte reise til flere sentra for å dekke behovet for ulike spesielle tjenester ville dette føre til store reisekostnader. Ergo samlokaliserer tilbyderne seg i byer og tettsteder, og disse blir igjen ordnet hierarkisk etter hvor høy sentralitet de har. *Sentralitet* er i denne teorien et mål på tilbudsstyrke og hva slags regioner som dannes på ulike nivåer. Sentraliteten er altså definert av antallet *sentralstedsfunksjoner*, som også

gir grunnlag for å definere ulike sentralstedsnivåer.

Etter denne teorien sier vi at ulike tjenester har ulik rekkevidde, som dermed også bestemmer sentralstedets omland. Jo større funksjonell styrke, desto større rekkevidde, desto større omland har regionen. Her ligger også grunnlaget for nivåinndelingen av byene. Små bebyggelser ("hamlets") har bare helt elementære tjenester, og de har knapt noe omland. I en landsby ("village") er tilbudet bedre, og omlandet større, og definitivt er det slik for småbyene ("towns") som er ganske velutrustet med tjenester. Og på toppen ruver de store byene ("cities") som forsyner alle de underliggende regionene. Christaller utledet at det optimale mønsteret måtte være et system med heksagoner (sekskanter), der de mindre byene og regionene gikk inn i de størres markedsomland (figur 3.2)

Christaller resonnererte på en "nyklassisk" måte, det vil si at han antok at folk var rasjonelle kunder som valgte nærmeste sted for å dekke sine behov. Dermed ville også byene som system oppvise "en romlig orden" med den nevnte regelmessighet, og i Syd-Tyskland og USA kunne man faktisk finne noe som lignet rent empirisk. Byene ble altså ikke bare definert i forhold til seg selv, men også i forhold til det *bysystemet* eller *byhierarkiet* den tilhørte. Det var en funksjonalistisk teori. Der én by steg fram som ledende, måtte de mindre vike.

Men selv om dette synet begrunnet en funksjonell orden, oppviste bysystemene likevel stor variasjon fra nasjon til nasjon. En annen som grublet på strukturen i bysystemene var amerikaneren G. K. Zipf. Også han mente at prinsippet om "minste anstrengelse" (kostnadsminimering) ville skape et regelmessig system. Denne "lovmessigheten" ble beskrevet med *rang-størrelse-regelen* (rank size rule), der rang etter førstebyen bestemte bystørrelsen. By nummer to hadde altså etter teorien et folketall lik by nummer én delt på 2, i by nummer tre skulle folketallet til største by deles på 3, osv. (Zipf 1941, 1949). I et diagram ville dette bli en omvendt eksponensiell kurve, og prinsippet passet ganske godt for USA. En av dem som er blitt svært fascinert av denne en-

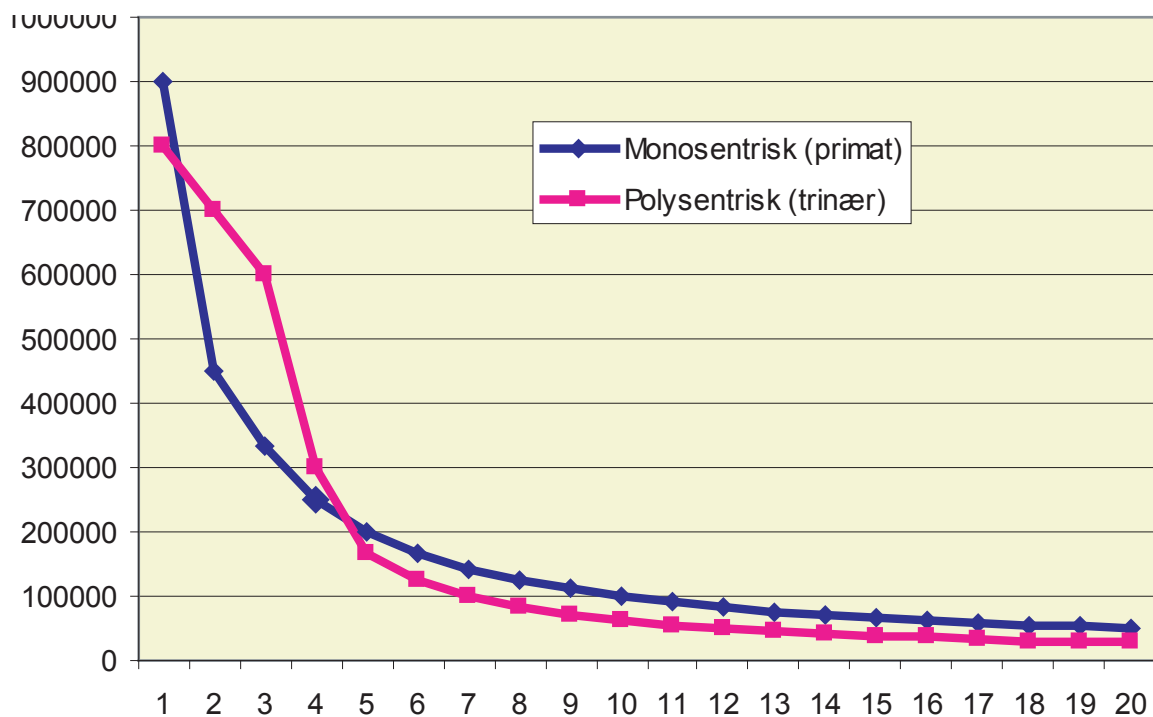

Figur 3.2 Christallers bymønster

kle lovmessigheten er Paul Krugman (Krugman 1995).

Nå hevder riktignok mange geografer at det er lett å finne avvik i forhold til dette mønsteret, og dermed kan man si at teorien ikke kan være særlig god. På den andre siden kunne nettopp *avviket* brukes til å karakterisere bysystemer rent kvalitativt. Er bysystemet preget av én dominerende by kalles det gjerne *primat*, og byen kalles *primatbyen*. Når det er to dominerende sentra snakker vi om en *binær* struktur, tre sentra danner en *trinær* struktur, osv. Et bysystem med tre og flere byer er dermed eksempel på *polysentriske* bysystemer av den typen EU argumenterer for i ESDP. Med "Zipfs rule" kan vi altså skaffe oss et holdepunkt for å karakterisere bysystemenes mono- eller polysentrisitet (figur 3.3). Den monosentriske kurven er beregnet på basis av Zipfs lov, men det er naturligvis ikke noe i veien for å finne bysystemer med enda mer dominante primatbyer. Den polysentriske kurven viser omtrent samme bymengde fordelt mellom tre ledende byer og en underliggende struktur av småbyer

Sentralstedsteorien er på mange måter den *moderne* byteorien. Tradisjonelle byer var ofte basert på kongelige eller føydale institusjoner, på kirkelige eller kultpregede institusjoner og på tilløp til markedsdannelser. Makt, kirke og

Figur 3.3 En illustrasjon av "Zipfs regelmessighet", som er den monosentriske kurven. Den polysentriske kurven viser en alternativ bystruktur med flere store sentra.

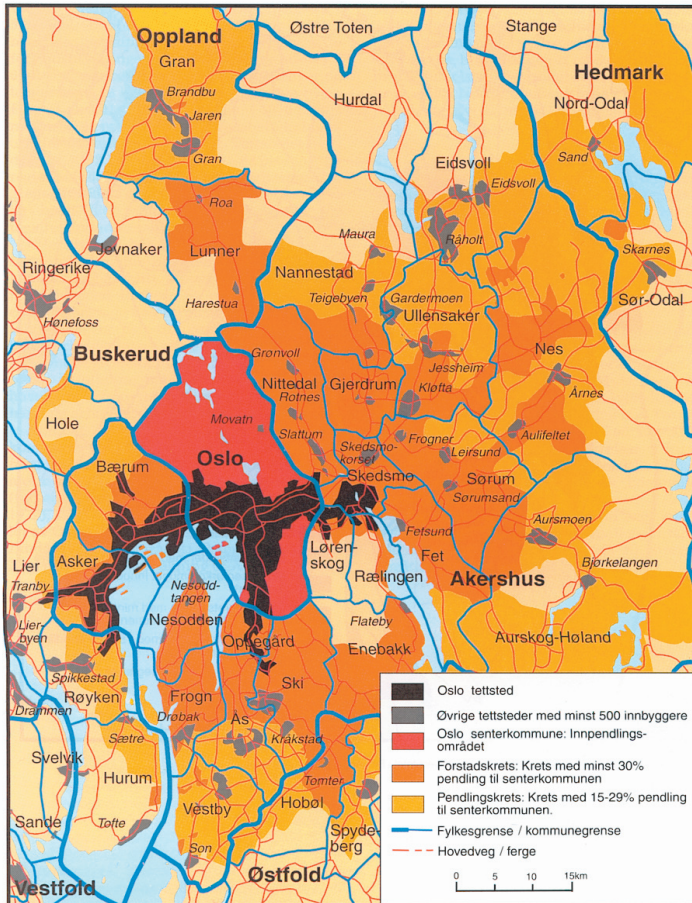
marked er de førmoderne faktorene som bidro til bygrunnleggelse. Men siden markedet var svakt – for eksempel sesongpreget – var det de offentlige funksjonene som var de viktigste: Adelsmannens borg og kirken, kongens slott og katedralen. Christallers sentralsteder bygde videre på middelalderens kirkelige, kongelige og merkantile sentra, men satte betydningen som markeds plass i sentrum.

Det fantes imidlertid deler av den moderne virkeligheten som sentralstedsteorien forklarte relativt dårlig. Ikke minst hadde *industrien* siden slutten av 1700-tallet blitt en viktig bygrunnleggende faktor. I industriens hjemland – England – grodde det opp mange små *industrial towns* og *industrial villages*. Fra tidlig på 1800-tallet begynte industrien å agglomerere seg og den la da grunnlaget for større byer eller klynger av byer. Typiske eksempler Manchester og Ruhr, og i USA Chicago og statene i nordøst. Vekstkraften i disse byene var formidabel og de ble derfor gjerne kalt *sjokkbyer* (shock cities). Slike industribyer – store eller små – var kjennetegn-

net av stor arbeiderbefolkning med dårlige boforhold og lav kjøpekraft. De hadde en relativt svak middelklasse og ikke i samme grad innslag av statlige og kirkelige institusjoner som de virkelige byene. Det var følgelig mindre avanserte som sentralsteder, altså som tjenesteprodusenter. Industribyenes fremste salgsartikler var fabrikkvarer for eksport.

Det er disse industribyene som har vært det mest utfordrende omstillingsproblemet i EU de siste 25-30 årene. I et moderniseringsperspektiv var *avindustrialiseringen* fra syttitallet et like stort sjokk som industribyenes raske oppkomst, for industrialisering ble nærmest betraktet som en basis i de prosessene vi til sammen kalte modernisering. Mange avviste derfor tanken om "det postindustrielle samfunn" som den amerikanske sosiologen Daniel Bell lanserte (Bell 1974). Mer *positive* begreper om det nye som vokser fram er *informasjons-* eller *kunnskapssamfunnet*. Det har da også vist seg at disse "nye" næringene eller funksjonene også har gitt eksplosiv vekstkraft til de store byene.

Dermed er det på ny tid for å skifte skala. På slutten av 1800-tallet regnet man byer over 100 000 som storbyer, en størrelse Kristiania nådd i 1875. Men det var fortsatt en kompakt by som man kunne spasere gjennom på en time. Hundre

Figur 3.4 Oslo med omland – ”15 miles byen”
på norsk

år senere er det ”millionbyene” som indikerer minstestørrelsen for storbyene, og de er spredt over et langt større område enn ”fotgjengerbyene”. Med sine effektive motorveier og forstadsbaner som sammenbindende årer strekker de seg stadig lenger ut i landskapet. Dagen storby kalles derfor gjerne ”100-mile byen”, og omregnet fra amerikanske mil skulle det på norsk bli ”15 milsbyen”. Oslo er på vei inn i denne klassen, både i befolkningsstørrelse og omfang. Da har vi altså regnet med *forstadsbebyggelse*, som har en relativt høy utpendling til Oslo (minst 30 %) og *pendlingomland* (med 15-20 % pendling til hovedstaden) (se figur 3.4). Men ikke før har Oslo smakt på denne nye storbyklassen, før skalaen igjen forrykkes. I globaliseringens tid utgjør ”de globale byene” (global cities) et eget nettverk og en egen megaklasse. I denne gruppen er størrelsen vanligvis over 10 mill. innbyggere. Uansett hvor fronten enn går i verdens byutvikling, må vi finne en målestokk som passer oss selv.

3.2 By- og regionstrukturer i Norge

En monosentrisk bystruktur

Byene har lenge vært fraværende i den norske, distriktsorienterte regiondiskursen. Like fullt er det byene som er det konstituerende elementet i moderne byregioner. Framstillingen bør derfor begynne der, og fortrinnsvis i toppen av byhierarkiet. Der finner vi altså storbyene, som nylig også er blitt gjenstand for en egen stortingsmelding. Storbymeldingen (St.meld. nr. 31. (2002-2003)) gir imidlertid bare en pragmatisk definisjon av hva som er storbyer. I denne meldingen er det summen av befolkningen i senterkommunene og et skjønnsmessige omland som er grunnlaget for å avgrense seks storbyregioner:

Storby	Innbyggertall
Oslo	1 259 929
Bergen	338 611
Stavanger	261 493
Trondheim	225 759
Kristiansand	135 335
Tromsø	62 988

Dette gir ikke en konsistent storbyklasse ut fra faste kriterier. Derfor velges det i dette arbeidet ett enkelt kriterium, nemlig tettstedsstørrelse. Med storby forstår vi sentra (tettsteder) med mer enn 50 000 innbyggere – slik de til enhver tid defineres av SSB. Vi må da huske at den romlige avgrensingen av byene endres over tid, etter som byene vokser. I sin vekst kan også større byer ”sluke” mindre byer, eller de vokser sammen med andre byer – det vi kaller konurbanisering. Der vi finner eksempler på slik konurbasjoner, regnes de sammenvokste byene som én by, slik SSB også gjør. Etter denne definisjonen har vi *ni* storbyer i Norge (se figur 3.5): Oslo, Bergen, Stavanger-Sandnes, Trondheim, Fredrikstad-

Sarpsborg, Drammen, Skien-Porsgrunn, Kristiansand, Tromsø.

Det vi har gjort her er å strekke storbybegrepet langt nedover, for å få med oss byer som har utfordringer som er typiske for større byer – vel å merke i vår norske kontekst, etter vår målestokk. Med et ”objektivt” kriterium motvirker vi skjønnsmessig inn- eller utredigering av byer i klassen.

På den andre siden er småbybegrepet trukket oppover for å skille det fra vi kan kalle bygdebyer – altså store ”landsbyer” eller ”industristeder” i norsk sammenheng. I tråd med andre framstillinger (for eksempel (Onsager og Selstad, 2004)) har vi da definert den nedre grensen for småbyer til tettsteder med mer enn 15 000 innbyggere. Småbyene dekker dermed intervallet fra 15 000 til 50 000 innbyggere. Alle byene er vist i figur 3.5.

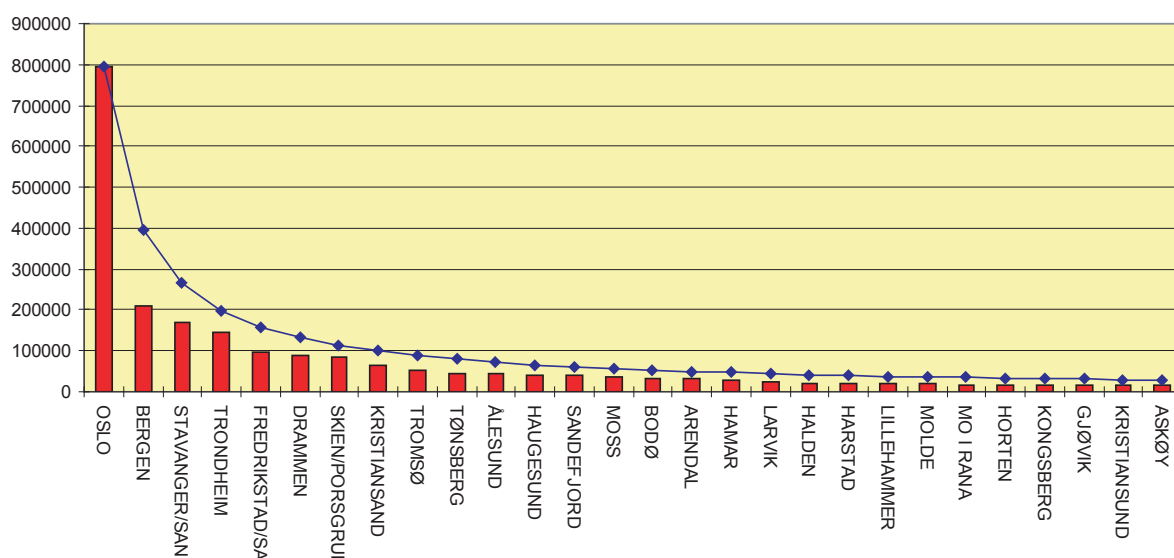
Gjennom denne fordelingen har vi også trukket en linje for rang-størrelse beregnet etter Zipfs rule. Vi har her tatt utgangspunkt i den største byen (Oslo) og beregnet hvor store byene med rang 2, 3, 4 osv. skulle vært etter denne regelen. Hvis vi skal gjøre en første karakteristikk av den norske bystrukturen, må den betegnes som forholdsvis *primat*. Oslo har en svært dominerende posisjon – så dominerende at vi langt på vei kan snakke om en *monosentrisk* struktur. Dette er

typisk for ledende senter i kolonier og i enhetsstater, og Oslo har gjennom de siste seks hundreårene vært begge delene: Provinshovedstad i vasallstaten under Danmark, senter i den nye selvstendige staten etter 1814.

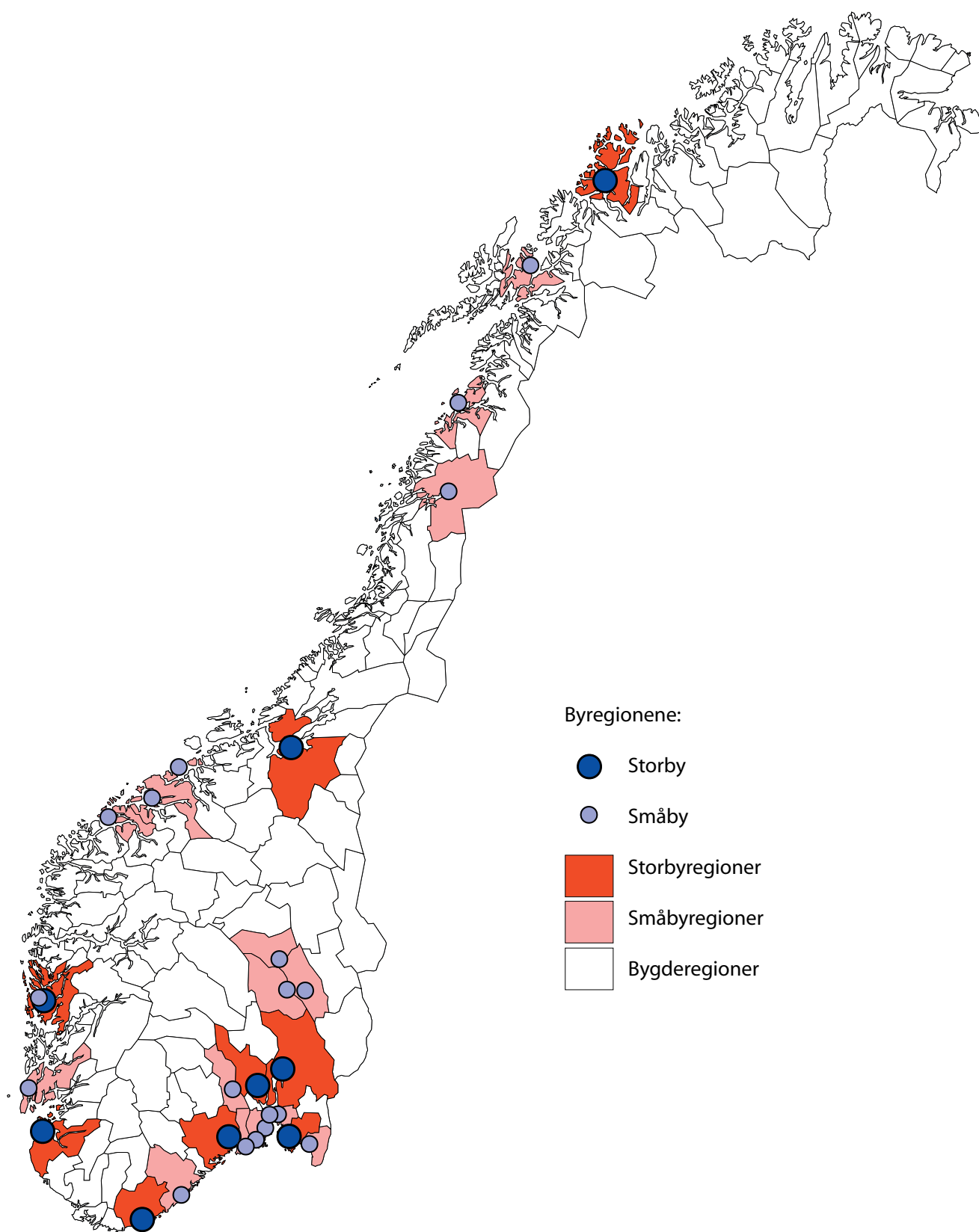
I utgangspunktet var det mye bedre balanse mellom de tre ”storbyene” i Norge enn det er i dag. Både Oslo, Bergen og Trondheim har vært hovedsteder opp gjennom historien. I 1814 var Bergen klart den største byen, men byen ble raskt forbigått av den nye hovedstaden. Ubalansen hadde satt seg ved århundreskiftet 1900, og har siden tiltatt. De fleste av småbyene ble anlagt på 1700- og 1800-tallet gjennom tildeling av byprivilegier som kjøpsteder og har ikke rukket å utvikle seg til noen effektiv motvekt til verken Oslo eller de andre byene.

Den geografiske fordelingen av byene (figur 3.6) viser at storbyer som Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim og Tromsø godt kan tjene som landsdelssentra og som avlastningsbyer for Oslo i en polysentrisk strategi. Men når det gjelder småbystrukturen bidrar den ikke i samme grad til å sikre regional balanse, til det er småbyene for få og små.

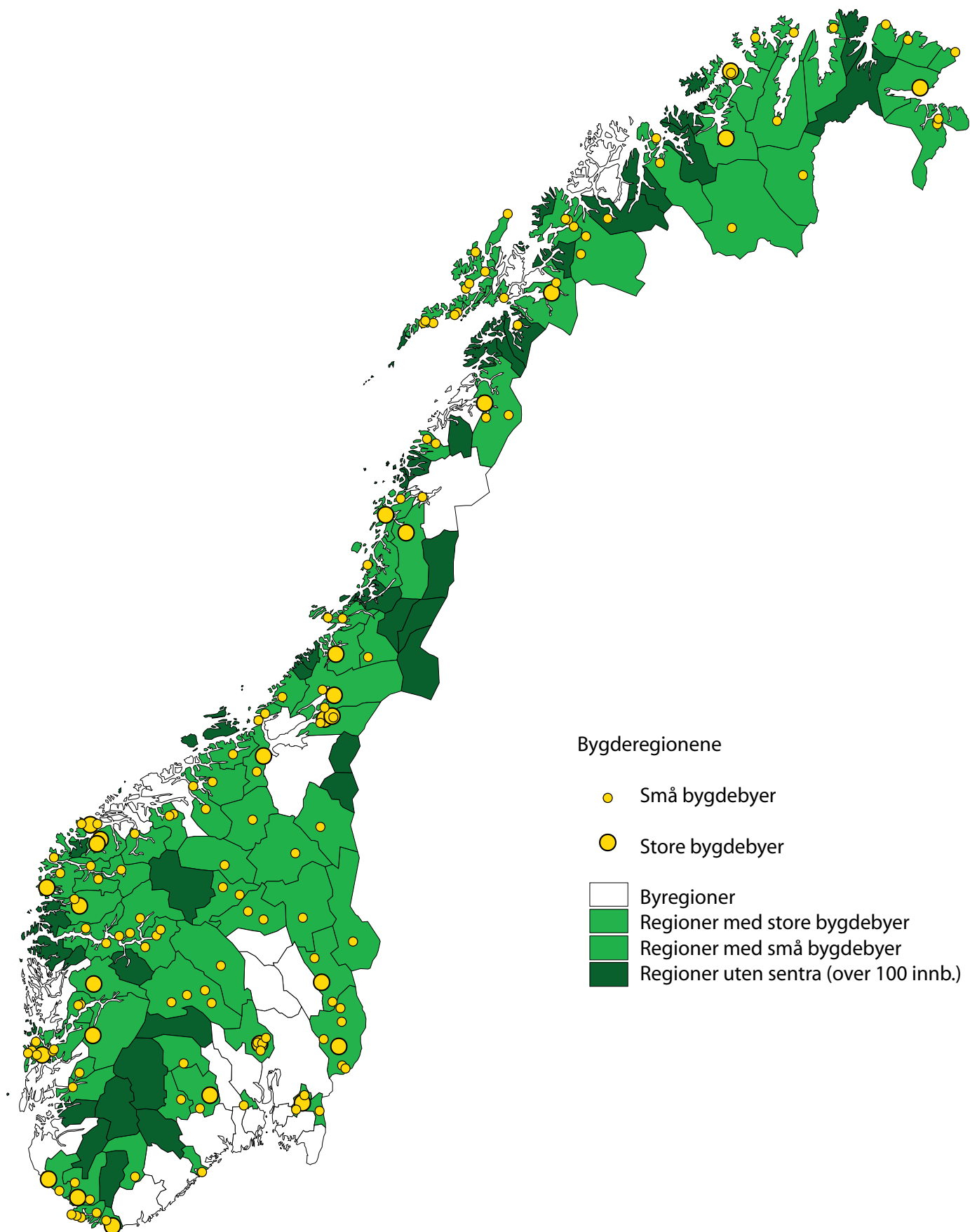
Det er det sentrale Østlandet som har den største tettheten av småbyer, samt tre industrikonurbasjoner – i alt 13 bykonsentrasjoner

Figur 3.5 Byhierarkiet i Norge, 2003 og en teoretisk rang-størrelse-fordeling med utgangspunkt i Oslo. Tallgrunnlaget for byene er vist i vedlegg 3.1.

Figur 3.6 Det urbane Norge. Lokale arbeidsmarkeder med bysentra. Kilde SSB; Norges tettsteder, 2003; Juvkam, 2002. Regionene er listet opp i vedlegg 3.2, sammen med tallgrunnlaget for byenes størrelse.

Figur 3.7 Det rurale Norge. Lokale arbeidsmarkedsregioner med bygdebyer og mindre sentra. Kilder og tallgrunnlag, se figur 3.6.

rundt Oslo. På Sørlandet finner vi bare én småby ved siden av storbyen, Kristiansand, nemlig Arendal. Vestlandet fem småbyer under Bergen, da medregnet Askøy som egen småby. Trøndelag har etter disse definisjonene ingen småbyer under Trondheim, bare bygdebyer. Og Nord-Norge er heller ikke spesielt byrik med sine tre småbyer under Tromsø. Det sentrale Østlandet rundt Oslo er på mange måter et *byfelt* som forsterker Oslos nasjonale dominans, ikke svekker den.

Alle storbyene har hatt et relativt stort innslag av industri, men industribasen er i dag svekket. Men det gjelder ikke i samme grad for de fire typiske konurbasjonene i storbyklassen: Stavanger-Sandnes, Fredrikstad-Sarpsborg, Drammen, og Skien-Porsgrunn. Noen av disse byene gjennomgår fortsatt en industriell omstilling, og vil gjøre det i årene som kommer. Selv ikke nittitallets klare vinner, Stavanger-Sandnes, unnslipper denne skjebnen når oljeindustrien kommer på hell.

Legger vi storbyer og småbyer inn i deres pendlingsomland, slik dette er vist i figur 3.6, framtrer et første bilde av Norge inndelt i byregioner. De byregionene vi her har vist er NIBRs inndeling i bo- og arbeidsmarkedsregioner, som ble utarbeidet til den forrige regionalpolitiske stortingsmeldingen (Juvkam 2000). Inndelingen er senere svakt revidert, og det er denne som her legges til grunn (Juvkam 2002). Hovedprinsippet er at hvis en kommune har en pendling på minst 10 prosent til en senterkommune, så regnes den som omland til senterkommunen. Etter dette prinsippet dannes det 161 lokale arbeidsmarkedsregioner i Norge, her forkortet til LA-regioner. Det er da viktig å påpeke at det i dette omlandet vil finnes *mindre sentra* under det ledende regionsenteret. De fleste norske tettstedene vil altså normalt være lavereordens sentra i en innenregional senterstruktur, og graden av dominans for ledende senter kan studeres helt ned til dette nivået.

Regionene får denne betegnelsen LA-regioner fordi inndelingskriteriet er arbeidsmarkeder, og fordi mønsteret nettopp preges av den lokalorienteringen. Vår tilnærming er å kombinere sentra og omlandsdannelser, og regionenes sen-

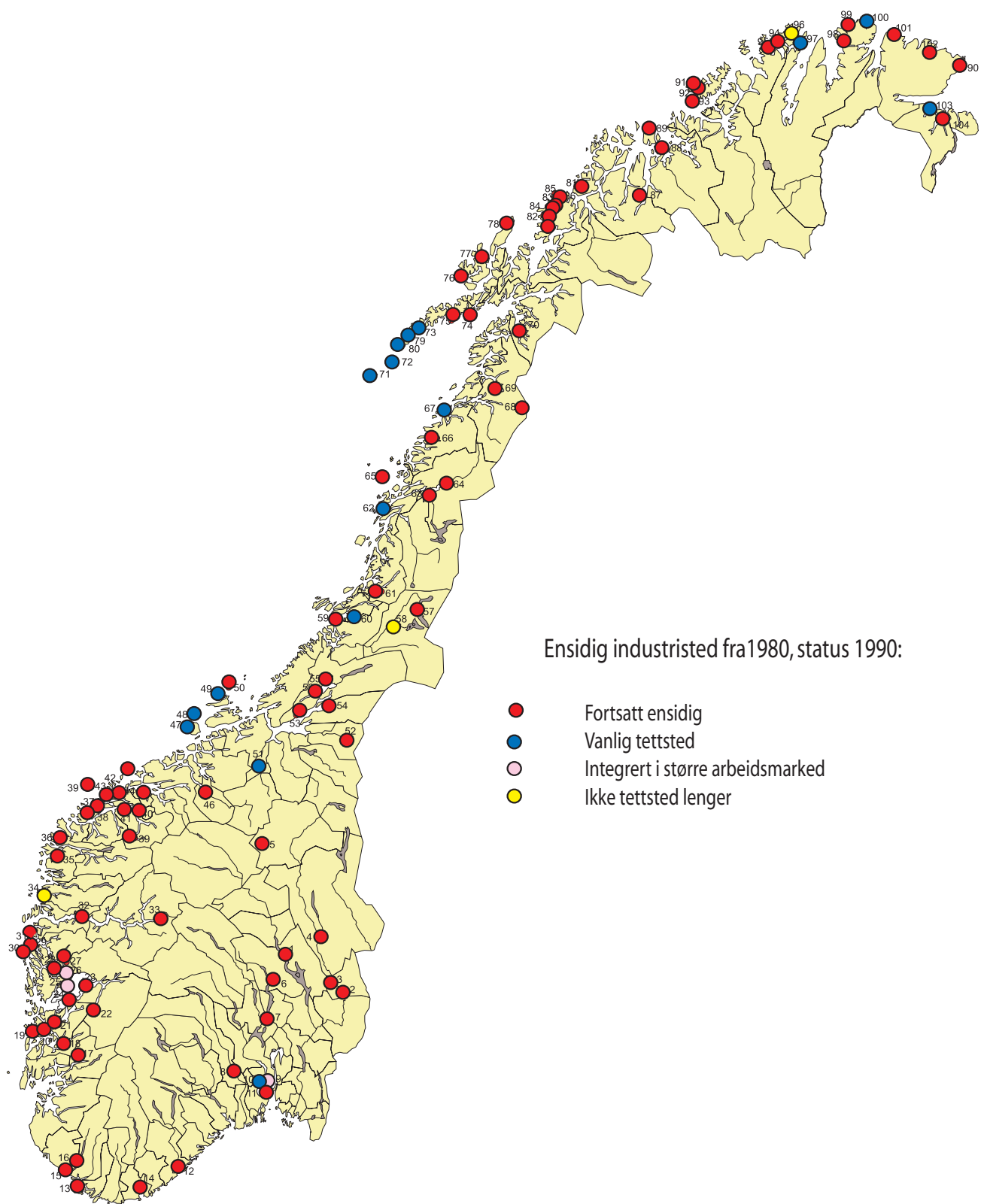
tralitet blir da bestemt av det ledende senterets funksjonsstyrke og attraktivitet som sentralsted. Det er da en svakhet at LA-regionene egentlig ikke tar hensyn til sentrenes betydning som tjenestesentra, altså etter tankegangen i sentralstedsteorien.

Bygdebyene og de små industristedene

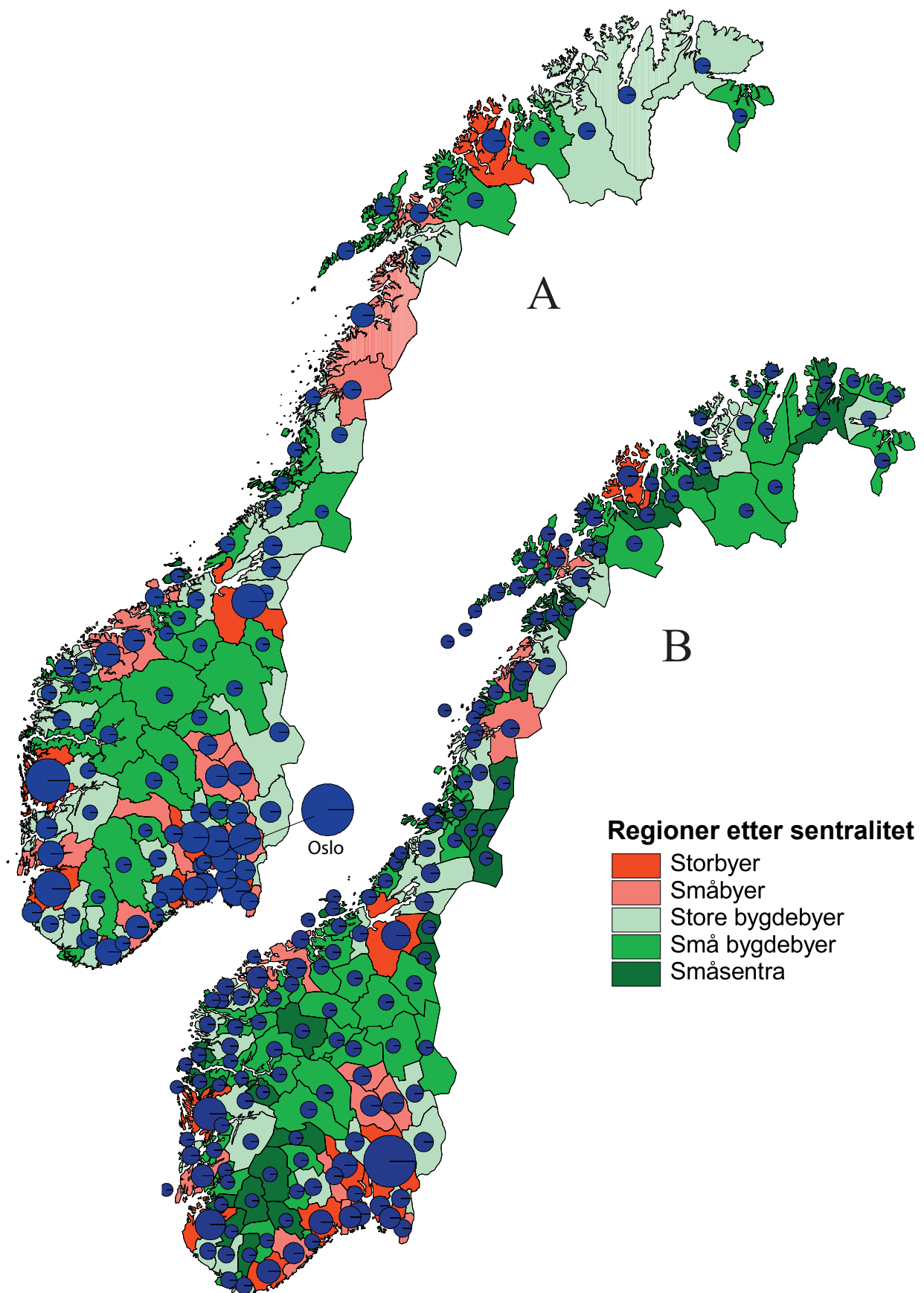
Motsykket til by-Norge er bygde-Norge, med sine store og små *bygdebyer*. Grensene er her satt slik at *store* bygdebyer utgjør klassen fra 5000 til 15 000 innbyggere, mens de *små* har fra 1000 til 5000 innbyggere. Det er her det store antallet tettsteder kommer. Og under disse bygdebyene finner vi *småsentrene* med 200 til 1000 innbyggere. Vi kan ut fra deres antall se at de fleste regionene i Norge kun har bygdebyer og småsentra som sine regionsentra..

Når vi betrakter dem som regionsentra forstår vi dem som sentralsteder i sentralstedsteorien, altså at de har sentralstedsfunksjoner av et visst omfang. Men inndelingen av bygde-Norge i sentrerte regioner gir et bilde av store hull. For det første kan vi fastslå at bygdebyenes evne til å danne omland er relativt begrenset; normalt har bygdebyene bare én kommune som omland. I svært mange tilfelle er de minste kommunene sitt eget arbeidsmarked. Dette er ikke et uheldig resultat av kriteriene for regioninndelingen, for eksempel at denne er tilpasset det pendlingsnivået vi finner i byene. Tvert om. Sammenlignet med de pendlingsnivåene vi har omtalt for storbyregionene er 10 % pendling et relativt lavt satt kriterium (se figur 3.4). Men valget er bevisst: ”Når 10 prosent er benyttet som grense for kommunene, har dette sammenheng med at dette er et pendlingsnivå som ofte skiller sentra i distriktene fra andre kommuner pendlingsmessig” (Juvkam 2002, s. 9).

En god del av regionsentrene i bygdeby- og småsenterklassen er også industristeder, som betyr at industrisektoren er minst 50 % overrepresentert i tettstedet. I ganske mange tilfeller er slike industristeder også *ensidige*, det vil si dominert av én bedrift eller bransje. Som tidligere omtalt preges også norsk industrialisering av storbyorientering, men et tilleggsmønster i Nor-

Figur 3.8 De ensidige industristedene, 1990. Basert på Hansen, 1997. Stedene er listet opp i vedlegg 3.3.

Figur 3.9: Folketall i (A) 89 bolig-, arbeidsmarkeds- og serviceregioner (ABS-regioner) og (B) 161 lokale arbeidsmarkedsregioner (LA-regioner) (etter Juvkam, 2002). Folketallet i regionene vises med flateproporsjonale sirkler. Folketallet i 89 ABS-regioner med sentralitet er vist i vedlegg 3.4, folketallet i 161 LA-regioner er vist i vedlegg 3.5.

ge er spredningen av industri til et ganske stort antall små industristeder. Det var disse som ble gjenstand for en egen utredning tidlig på åttitallet ("Buvik-utvalget") og som senere la grunnlaget for "omstillingsprogrammet" (NOU1983:10)..

Ofte går industriens dominans på slike steder ut over deres egenskaper som sentralsteder, men i visse tilfeller ser vi også at de utvikler seg til fullverdige sentralsteder. Det er Jens Christian Hansen som har studert disse sentrene mest inngående i Norge (Hansen 1966, 1967, 1980). Hans siste oversikt dekker utviklingen fram til 1990 (Hansen 1997), og den viktigste problemstillingen var hvordan det hadde gått med "Buvik-stedene" (se figur 3.8). I 1990 var fortsatt 81 av de 104 ensidige industristedene i 1980 ensidige, og det ga en viss støtte for en av Hansens tidligere generaliseringer: "En gang ensidig, alltid ensidig". Men 17 steder hadde faktisk skiftet klasse og blitt "normale" tettsteder, altså det vi må forstå med sentralsteder. Her skal vi imidlertid huske at dette ofte skjer ved at industribasen forvitrer, ikke ved at tjenestenæringene utvikler seg. På slike steder innebærer altså det industrielle forfallet at de blir mer allsidige. Tre steder ble integrert i større steds arbeidsmarked, og tre opphørte å være tettsted. I alt talte de ensidige industristedene 218 000 innbyggere i 1990, og de hadde da hatt en tilbakegang på nesten 2 % gjennom åttitallet.

Lokale arbeidsmarkeder og robuste bolig- og serviceregioner

Juvkams inndeling gir utvilsomt en interessant avbildning av den faktiske regiondannelsen i Norge pr i dag. Den viser en polarisert virkelighet der den største storbyregionene består av 33 kommuner, med et folketall godt over en million. På den andre siden finner vi 65 periferi-"regioner" som bare består av én kommune, og som har helt ned i 200 innbyggere (Utsira). I figur 3.9 er LA-regionene vist etter folketall.

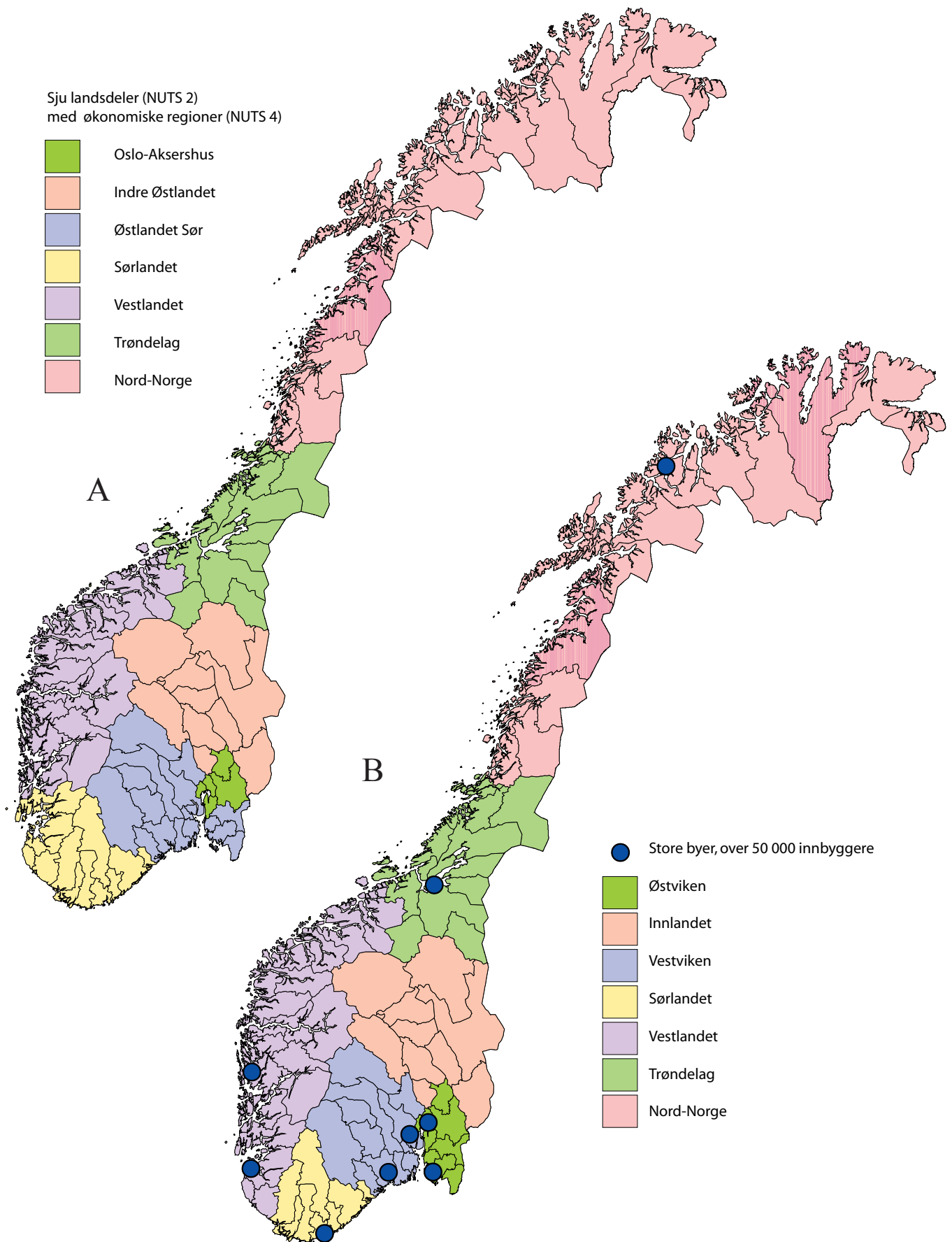
Den norske regionaliseringen er hemmet av at våre mange sentra er små, at befolkning er liten og avstandene store. Urbaniseringen har ennå ikke kommet så langt at det danner seg store sammenhengende områder av robuste byregioner, delvis

er også den regionale integrasjonen hemmet av dårlig tilgjengelighet. Øysamfunn, fiskerisamfunn med konsentrasjon i små fiskevær uten omland og innlandsregioner med store avstander vil alle være preget av lav tilgjengelighet til større sentra.

På den andre siden tar denne inndelingen ikke hensyn til det som er det sentrale poeng i sentralsstedsteorien, nemlig at alle deler av landet må hente sine tjenester et sted fra: Den daglige forsyningen skjer nok i stor grad fra lokale sentra, mens mer sjeldne tjenester må hentes fra et større sted. Vi har ikke noe sikkert datamateriale til å beskrive omfanget av servicereiser, men som vi skal komme tilbake til har vi gode grunner til å tro at omfanget av servicereiser for å dekke mer spesielle tjenestebehov har økt.

Statistisk Sentralbyrå har lang tradisjon for ulike inndelinger på regionalt nivå (SSB 1999). På syttitallet var det *handelsdistriktene* som var standardregionen, mens det på åttitallet fram til 1999 var *prognoseregionene* som ble brukt hyppigst (SSB 1984). I 1999 kom en ny inndeling der regionene ble definert etter flere kriterier, bl.a. arbeidsreiser. Her tok SSB også hensyn til det som sto sentralt i inndelingen i handelsdistriktene, nemlig at kommunene måtte tilordnes større sentra selv der det ikke skjedde pendling av betydning. Hovedkriteriet er her reisetid til nærmeste senter, men det er også brukt skjønn. Vi kaller dem derfor ABS-regioner for å markere at dette er regioner som er forsøkt avgrenset som både arbeidsmarkeds- bolig- og serviceregioner. Vektleggingen av service førte til at SSB kalte dem *økonomiske regioner* (SSB 1999), men det kan være litt villedende.

I alt fikk vi med SSBs kriterier 90 regioner. Da Ølen kommune skiftet fylke i 2002 ble Søndre Sunnhordland oppløst, og dermed er det i dag 89 økonomiske regioner. Selv om også disse regionene karakteriseres av store forskjeller, blir ikke forskjellene så ekstreme som for LA-regionene. De vil derfor være mer hensiktsmessige regionalpolitiske størrelser enn de fragmenterte LA-regionene, og stort sett kjenner folk seg lokalt mye bedre igjen i ABS-regionene. Frivillige politiske samarbeidsregioner er ennå ikke

Figur 3.10: Landsdelsnivået. A: NUTS 2 1994. Kilde: SSB 1999, og B: En modifisert versjon med basis i landsdelssamarbeider.

heldekkende for Norge, men sammenholder vi Sandas oversikt med ABS-regionene og LA-regionene (se side 10), sammenfaller de best med de første.

Det er også et prinsipp at disse regionene skal kunne gå inn i høyere ordens regioner (fylker, landsdeler). Selv om dette til en viss grad legger bånd på inndelingen av den romlige virkeligheten, som ikke kjenner slike grenser, er det i praktisk anlagte analyser fordelaktig om regionhierarkiet kan aggregeres eller disaggregeres, altså samles eller deles opp. Dette kan for eksempel være praktisk i forbindelse med analyser av sammenslåinger til større enheter, eller reform i regionstrukturen ("landsdelregioner", "regionkommuner"). Juvkams inndeling tilfredstiller ikke dette kravet. Hans regioner bryter fylkesgrensene flere steder, og det er prinsipielt riktig som en forskningsmessig beskrivelse. Men det kan ikke desto mindre være upraktisk.

Endelig må vi si at det er nyttig for den løpende statistikkproduksjon å ha faste og aggregerbare størrelser. NIBRs regioninndeling gir et "øyeblikksbilde" av den regionale integrasjonen, men den trenger oppdateringer om den fortsatt skal være riktig. Om dette prinsippet skulle være standard regional inndeling ville vi altså instituert usammenlignbare størrelser over tid. Det norske systemet for regionale inndelinger (REGINN) tar sikte på å bli en fast inndelingsmåte som er analog til EUs såkalte NUTS-system, som er Eurostats standard for regioninndeling. Våre ABS-regioner (økonomiske regioner) er en del av dette systemet.

Den markante forskjellen mellom inndelingsmåtene er at det logisk nok blir færre ABS-regioner enn LA-regioner. Dessuten får vi mindre forskjeller mellom toppen og bunnen i systemet. Den største regionen er Oslo med vel 500 000 innbyggere, men den minste er Grong-regionen med 5600 innbyggere.

ABS-regionene blir også klassifisert etter sentralitet, som vist foran. Det viser seg da at det blir færre regioner med små sentra. Faktisk er det bare én region som har et småsenter (under 1000 innbyggere) som regionsenter, nemlig Frøya-Hitra med regionsenteret Sistranda. Vi opererer

derfor her normalt med *fire* sentralitetsklasser: Storby, småby, stor bygdeby, liten bygdeby – og Sistranda er da lagt til den siste gruppen.

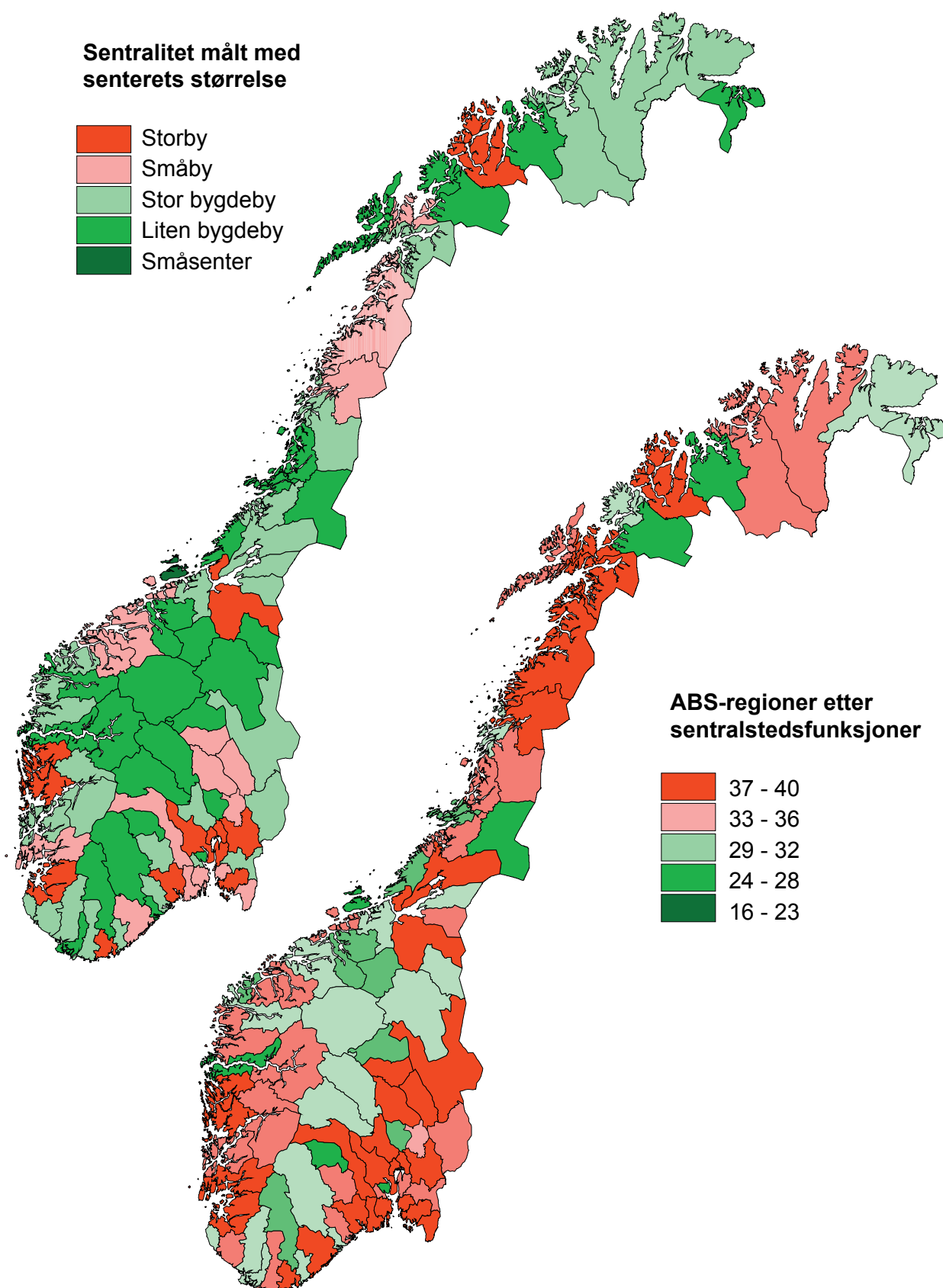
Landsdelsnivået

ABS-regionene kan altså tjene som en brukbar tilnærming til hva som kan kalles robuste regioner mellom kommune- og fylkesnivået. Vi skal senere se hvem av disse 89 regionene som faktisk er robuste. Men det ligger også i sentralstedstenkingen at vi må definere flere nivåer, og analyser av den regionale utakt viser at også regionnivået mellom fylke og stat trenger en bedre definisjon. Det er dette rommet vi normalt benevner "landsdeler". Ut fra tidens regionalpolitiske regime kan vi også kalle dette *konkurranse-regioner* eller *kompetanseregioner*, forkortet K-regioner.

Landsdelsnivået har en broket historie. Den sosio-kulturelle konstruksjonen av fem norske landsdeler skjedde i perioden 1830-1930 (Selstad, 2003). Landsdelene steg langsomt fram, og det tok tid før inndelingen i fem regioner ble en anerkjent norm. I den nye regionaliseringsbølgen på nittitallet fant fylkene fram til den samme inndelingen da de innledet samarbeide med nabo-fylkene, men det er ingen grunn til å forstå dette som en avsluttet prosess. Fylkene prøver seg nå i nye konstellasjoner.

Den statistiske uklarheten på dette nivået viser også at dette er et uavklart spørsmål. Landsdelene svarer til de andre nivået i vår NUTS-analoge inndeling. Nivå 1 er nasjonen, 2 er landsdelene, 3 er fylkene, 4 er de økonomiske regionene, og 5 er kommunene. I forbindelse med søknaden om medlemskap i 1994 ble det besluttet å lage en NUTS 2 inndeling (figur 3.10 A). De fem regionene er: (1) Nord-Norge og Nord-Trøndelag, (2) Sør-Trøndelag med Oppland og Hedmark; (3) Vestlandet med Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland og Rogaland; (4) Agderfylkene sammen med Telemark, Buskerud og Vestfold og tilslutt Oslo sammen med Akershus og Østfold. Tanken var å skape regionalpolitiske noenlunde homogene regioner, men resultatet ble en inndeling som har svak basis i den alminnelige identitetsfølelse.

En ny inndeling fra 1997 er sendt til Eurostat

Figur 3.11: ABS-regionenes sentralitet målt med regionsenterets størrelse og antall sentralstedsfunksjoner (Etter Engebretsen, 2001). Tallgrunnlaget er vist i vedlegg 3.6 og 3.7.

og her er de syv landsdelene noe mer konvensjonelle, med noen unntak: (1) Oslo og Akershus, (2) Hedmark og Oppland, (3) Sør-Østlandet med Østfold, Vestfold, Buskerud og Telemark. Ellers er landsdelene (4) Rogaland og Agder, (5) Vestlandet (eksklusive Rogaland), (6) Trøndelag og (7) Nord-Norge. Dette er altså vår gjeldende landsdelinndeling i SSB.

Siden landsdelsspørsmålet er mer åpent tillater vi oss her noen korrigeringer og henter da trekk fra begge inndelingene. Vi tar to hensyn: For det første bør landsdelene avspeile regioner på et høyt nivå, med storbyene som konstituerende element. Disse storbyene må være base for den nye tids spissinstitusjoner: *Kunnskapssektoren*. Det er jo derfor vi kaller dem K-regioner. Et mulig tillegg er *kultursektoren*, for det viser seg etter hvert at også denne har omtrent det samme storbyorienterte mønsteret som kunnskapssektoren. For det andre bør det tas hensyn til dannelsen av regionsamarbeid, som på samme måten som for primærkommunene, er et uttrykk for tidens regionaliseringstendens. Det er bare en av de omtalte landsdelene som ikke har en storby og heller ikke noe institusjonalisert fylkessamarbeid, og det er innlandsfylkene Hedmark og Oppland.

Regner vi fra sør blir dette regioninndelingen (se figur 3.10): (1) Oslo er det åpenbare sentrum for Akershus og i stigende grad for Østfold. Regionen får her arbeidstittelen "Østviken". Disse fylkene samarbeider i dag i overlappende konstellasjoner, men har ikke noe fast landsdelssamarbeide. Det har som nevnt heller ikke (2) Innlandet, men tradisjonelt er også dette betraktet som en region. (3) De tre fylkene som kan kalles "Vestviken" (Buskerud, Vestfold, Telemark) har et formalisert samarbeide, om enn ikke et felles råd. (4) Sørlandet dannes av Agderfylkene, med eget Agderråd. Dette er en liten region, men med en sterk funksjonell og identitetsmessig basis. (5) Rogaland tilhører imidlertid klart Vestlandet, sammen med Hordaland og Sogn og Fjordane. Foreløpig legges også Møre og Romsdal dit, selv om deltakelse i Vestlandsrådet er uavklart. (6) Trøndelagsfylkene har sitt Trøndelagsråd og Nord Norge sitt landsdelsutvalg, der også Nord-

Trøndelag er med. Foreløpig skal vi ikke gå nærmere inn på disse landsdelene, de blir grundigere behandlet i kapittel 8. Her blir det gitt mer inngående presentasjoner av den enkelte region.

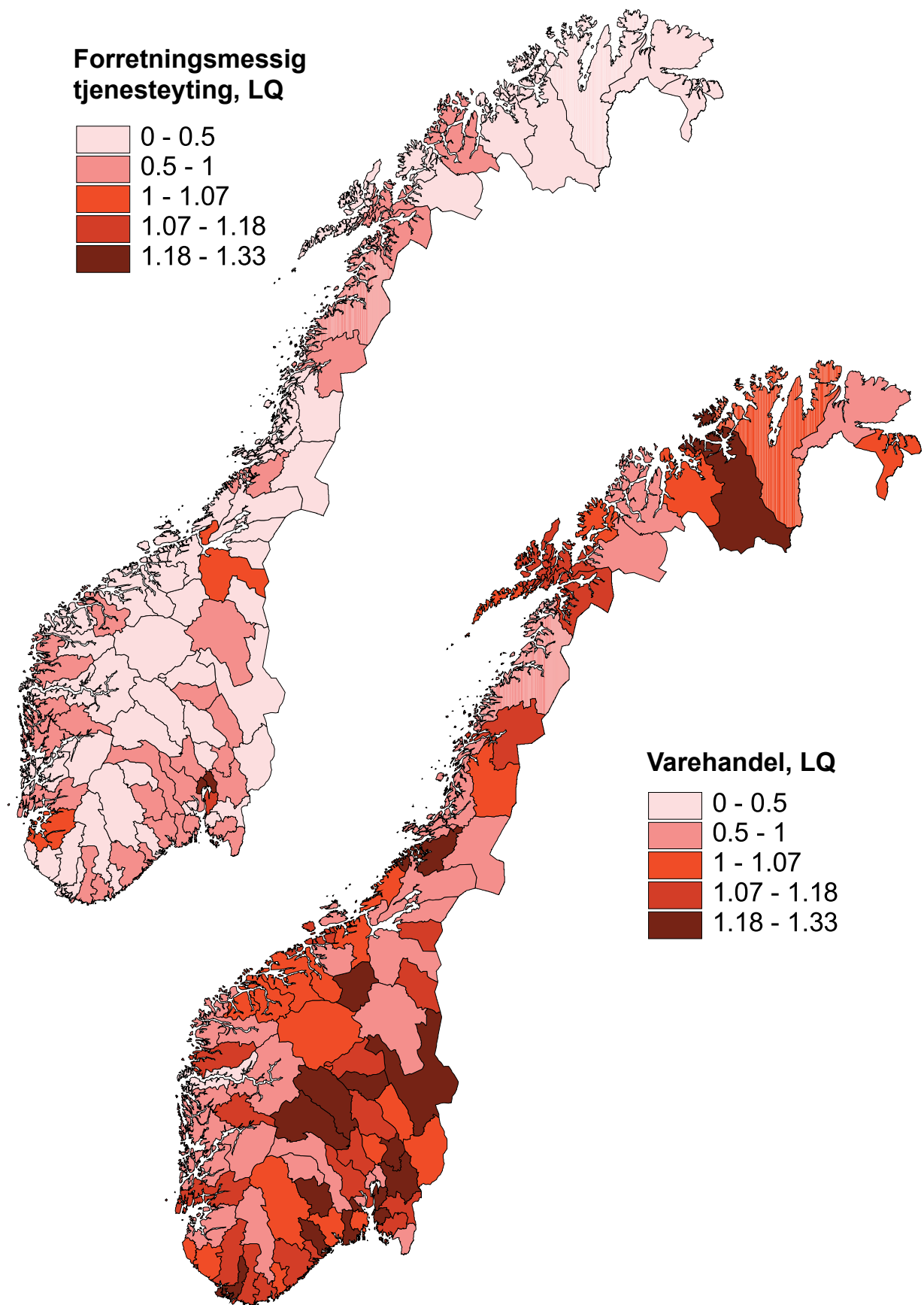
Gammel og ny sentralitet

De sentrale poengene så langt er at *størrelse teller*, både for regionen totalt og for dens senter. I vår tid må vi som en tendens hevde at jo større regionen er og jo høyere sentralitet den har, desto mer robust er den. Dermed har vi to viktige kriterier for regionenes robusthet.

Men regionsenterets befolkningsstørrelse er som tidligere nevnt en dårlig indikator for regionsenterets sentralitet, for det bestemmes jo av sentralstedsfunksjonene. Disse er nok langt på vei proporsjonalt med innbyggertallet i senteret, men omlandene kan variere mye. Dessuten har industripregede regionsentra ofte lavere sentralitet enn innbyggertallet skulle tilsi, av grunner vi har omtalt foran. Derfor er det av interesse å finne et mer direkte uttrykk for sentraliteten.

Dette var et viktig forskningsfelt på seksti- og syttitallet – blant annet gjorde Bjørn Fossan et stort arbeid for planavdelingen i Miljøverndepartementet (Fossan 1975). I dette arbeidet bestemte han sentraliteten til norske tettsteder for 1972 ved å telle hvor mange funksjoner de da hadde. Som laveste og hyppigst forekommende funksjon kom da *postkontoret*, som fantes alle steder; som høyeste funksjon kom *universiteter og vitenskapelige høyskoler*, som fantes bare fem steder. I alt 40 funksjoner ble identifisert.

Uheldigvis forfalt dette som forskningstema omtrent på den tiden Fossan publiserte sitt arbeid. I forskningsprogrammet REGUT foretok imidlertid Øysteing Engebretsen ved Transportøkonomisk Institutt en oppdatering av tallene fram til 1999 (Engebretsen 2001). Vi har lånt hans funn og gitt ABS-regionene rang etter hvor mange sentralstedsfunksjoner de har (Figur 3.11). På toppen finner vi de tre gamle storbyene med alle 40 funksjoner, men småbyregioner som Hamar,

Figur 3.12: "Gammel" og ny sentralitet, målt med lokaliseringskvotienter (LQ) for varehandel og forretningsmessig tjenesteyting, 2000. Tallgrunnlaget er vist i vedlegg 3.8 og 3.9.

Lillehammer, Bodø og Halden blander seg også inn i tetskiktet. Mange småbyregioner har en undervurdert sentralitet. På den andre siden er det klart at når hver funksjon bare blir registrert som forekommende eller ikke, får man ikke fram *dybden* i sentraliteten (hvor mange tilbydere som fins av hver type, hvilken kvalitet tilbudet har). På bunnen finner vi Høyanger, Frøya/Hitra, Rjukan, Sande/Svelvik, Nord-Troms, Grong, Andselv, Rørvik og Setesdal som bare har om lag det halve av det antall sentralstedsfunksjoner som de ti øverste har.

Postkontor og universiteter kan markere motpolene i den *gamle* sentralitetsinndelingen, men egentlig viser nettopp disse to eksemplene den nye skillelinjen mellom det vi har kalt *gammel* og *ny* sentralitet. Den gamle er først og fremst den personrettede tjenesteytingen, og i 1975 var varehandelen en dominerende sektor. Det er den for så vidt fortsatt også, men nå oppblandet med flere tjenester som handler om kroppspleie og helse, reiser og opplevelser, medier og underholdning, kultur og kunnskap. Varehandelen står fortsatt i en sentral posisjon, dels fordi velstandsøkningen har økt salgsvolumet betydelig, dels fordi det har vært sterk vekst i nye tilbudsformer – spesielt kjøpesentra.

De nye sentralstedsfunksjonene forekom også på den gamle lista fra 1975, men de var klart i mindretall. Vi snakker her i større grad om tjenester som har et forretningsmarked, eller i det minste har husholdningene og bedriftene som et blandet marked. Den kanskje mest tidstypiske sentralstedsfunksjonen er de såkalte produsent-tjenestene, eller spesielt de kunnskapsintensive forretningsmessige tjenestene (KIFT). Disse kan med en operasjonell definisjon defineres som forretningsmessig tjenesteyting.

I figur 3.12 har vi brukt disse næringene til å vise regionenes spesialisering i henholdsvis gamle og nye sentralstedsfunksjoner. Datagrunnlaget er sysselsettingen i de to næringene, omregnet til lokaliseringskvotienter.

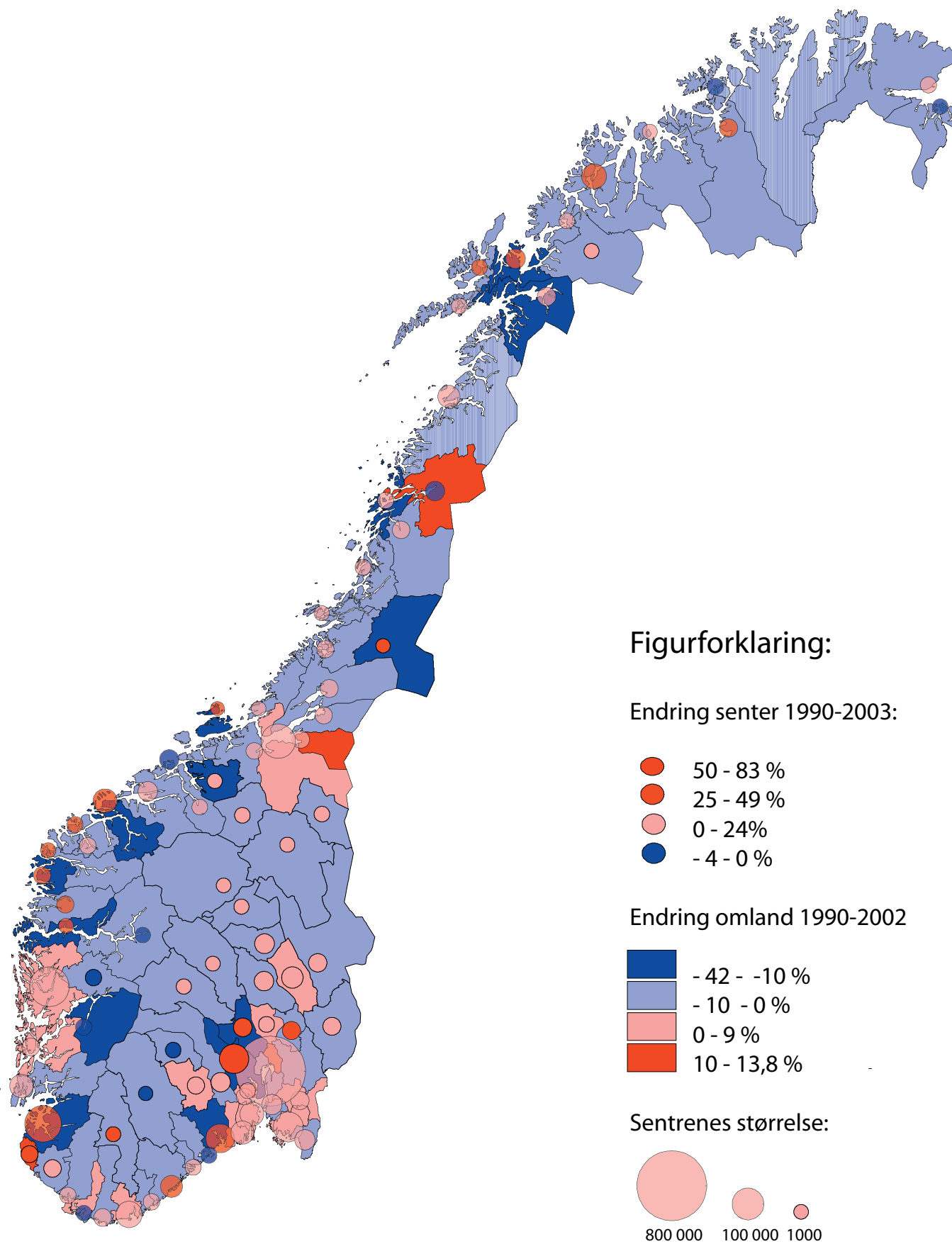
Mønstrene for den gamle og den nye sentraliteten er diametralt motsatte: Den gamle sentraliteten har ikke lenger storbyene som sine fremste baser, men er tvert om godt spredt til alle deler

av landet. I den grad noen regioner er overrepresenterte, er det først og fremst de som er preget av små og store sentra. Blant ti på topp finner vi også forstadsregioner som Lillestrøm og Follo, som står sterkt i blant kjøpesentrene. De største byene i tetgruppen er ellers Sandefjord/Larvik, som opptrer som én region. Oslo befinner seg her i uventet selskap på bunnen, blant regioner som Høyanger, Frøya/Hitra, Florø, Grong, Andselv og Sandnessjøen. Disse regionene har svært dårlig dagligvaretilbud, noe Oslo naturligvis ikke har. Men Oslo må dele sitt tilbud med omegnsregionene, for når det gjelder varer ønsker folk et tilbud så nær bostedet som mulig. Dessuten er Oslos tilbud preget av store enheter, og derfor også mer effektivt enn periferitilbudet. Siden vi her måler med sysselsetting, slår denne indikatoren svakere ut på Oslo enn på andre regioner. Likevel avspeiler den noe overraskende rangfordelingen en ny geografisk realitet: Elementære tjenester er godt spredt. Oslo og storbyene ligger et hakk foran alle de andre byene, men det er ikke lenger så store forskjeller mellom en stor bygdeby som har kjøpesenter, og en storby som Drammen eller Fredrikstad/Sarpsborg.

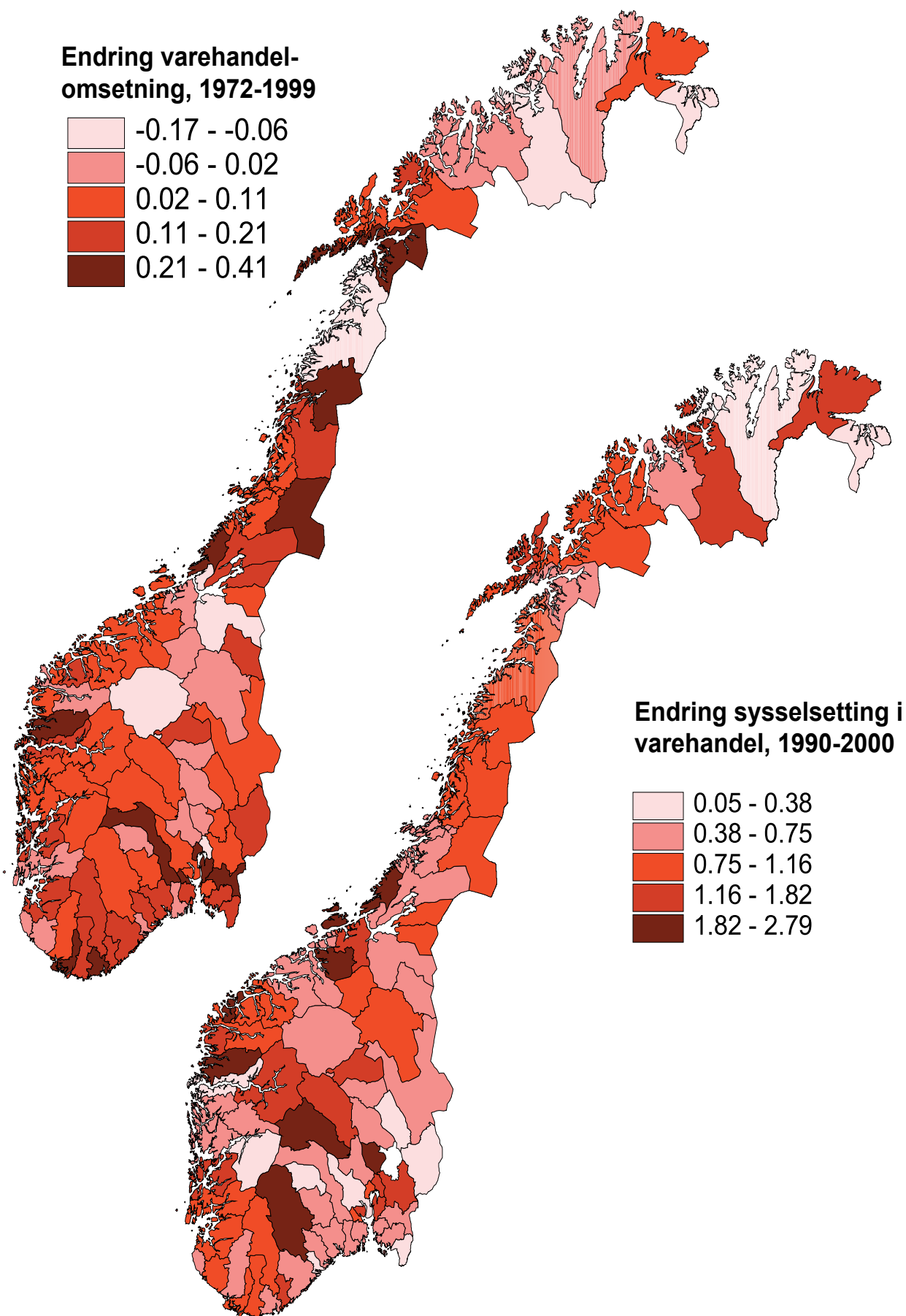
3.3 Endringer i by- og regionstrukturen,

Hvis en by først er blitt en storby er den et stykke på vei sikret vekst. Som vi skal se senere er det en klar sammenheng mellom bystørrelse og vekst i sysselsetting og folketall. Vanligvis beholder de store byene sin rang i bysystemet, mens det er mer turbulens nedover i hierarkiet.

Her danner imidlertid Norge et unntak. I figur 3.5 har vi lagt inn en kurve som viser hierarkiet i 1990, sammenlignet med 2003. Oslo har hatt den sterkeste veksten og bevarer tetposisjonen suverent. Stavanger har vokst sammen med Sandnes, men bortsett fra det også hatt betydelig tilvekst, og dermed rykket opp på tredje plass. Trondheim med sin nokså moderate vekst faller én plass ned. Dette er egentlig oppsiktsvekkende. Her skal vi huske at Stavangers vekst har vart i tredve år. På nittitallet har det vært stigende oppmerksomhet på stagnasjonen i oljeindustrien – og hva som skal komme i postoljealderen. Det har vært bred

Figur 3.13. Vekst i regionsentrene og omlandene i ABS-regioner, 1990-2003. Tallgrunnlaget er vist i vedlegg 3.10 og 3.11.

Figur 3.14: Endring i varehandelsomsetning 1972-1999 (Kilde: Engebretsen 2001) og endring i sysselsetting i varehandel, 1990-2000.

enighet om at naturressursrikeligheten måtte omdannes til kunnskapsressurser. Likevel faller nettopp Trondheim, i eget bilde Norges ”kunnskapshovedstad”, ut fra pallen. Fortsatt teller oljerenter mer enn avkastning fra kunnskapskapitalen i det naturbegunstigede Norge.

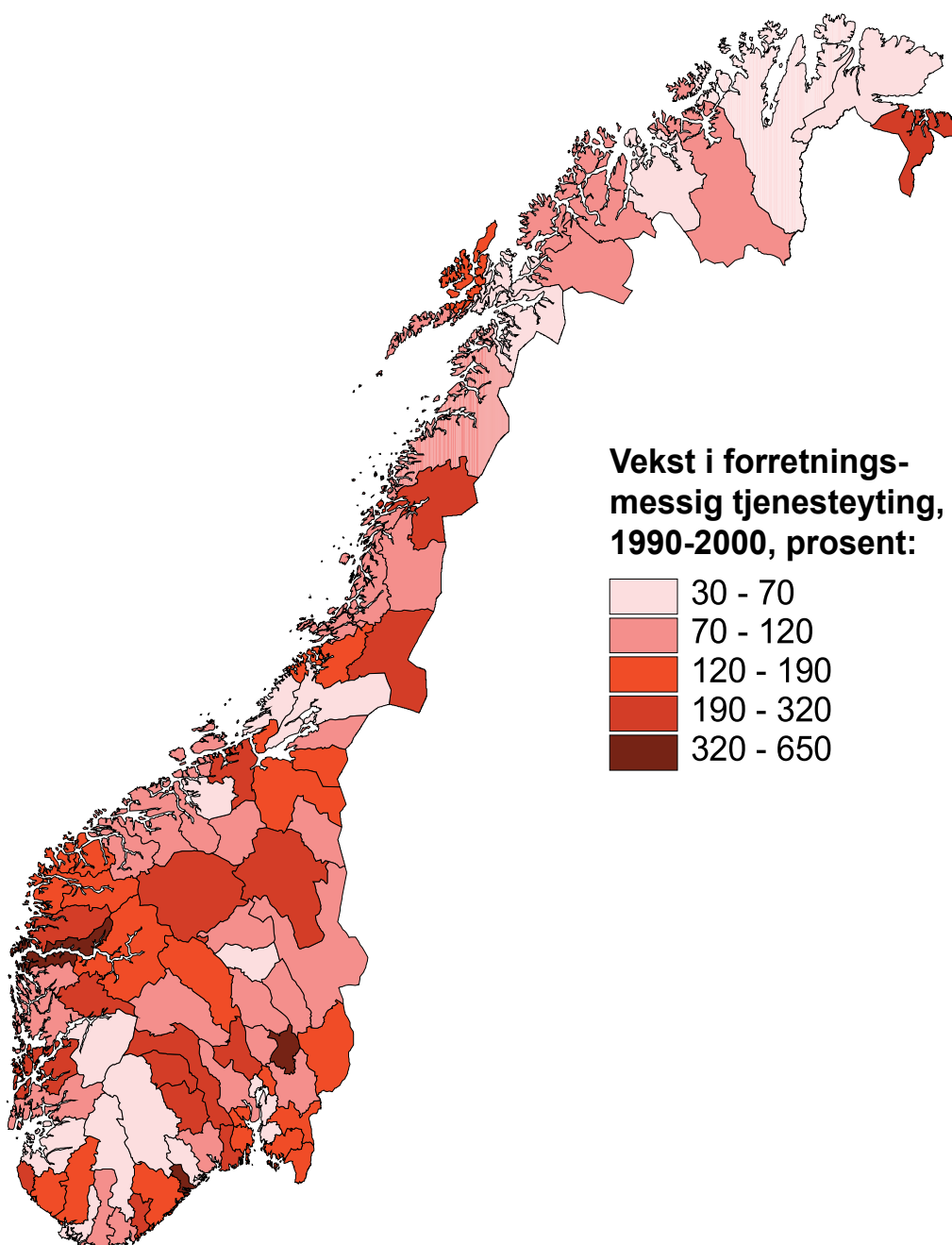
De sentrene som har sterkest vekst er en broket gruppe byer og bygdebyer. Det er naturligvis lettere å få høye vekstprosenter jo mindre senteret er. I noen tilfeller skyldes veksten at senteret gjennom sammenslåing trekker med seg mange småsentra inn i det nye senteret, slik det har skjedd i Ålesund, Drammen og Skien/Porsgrunn. For øvrig finner vi på veksttoppen bygdebyer som også ellers har vist seg vekstkraftige: Ulsteinvik, Nordfjord (Måløy og Nordfjordeid), Førde, Ullensaker, Hønefoss, Setesdal (Evje) og Grong.

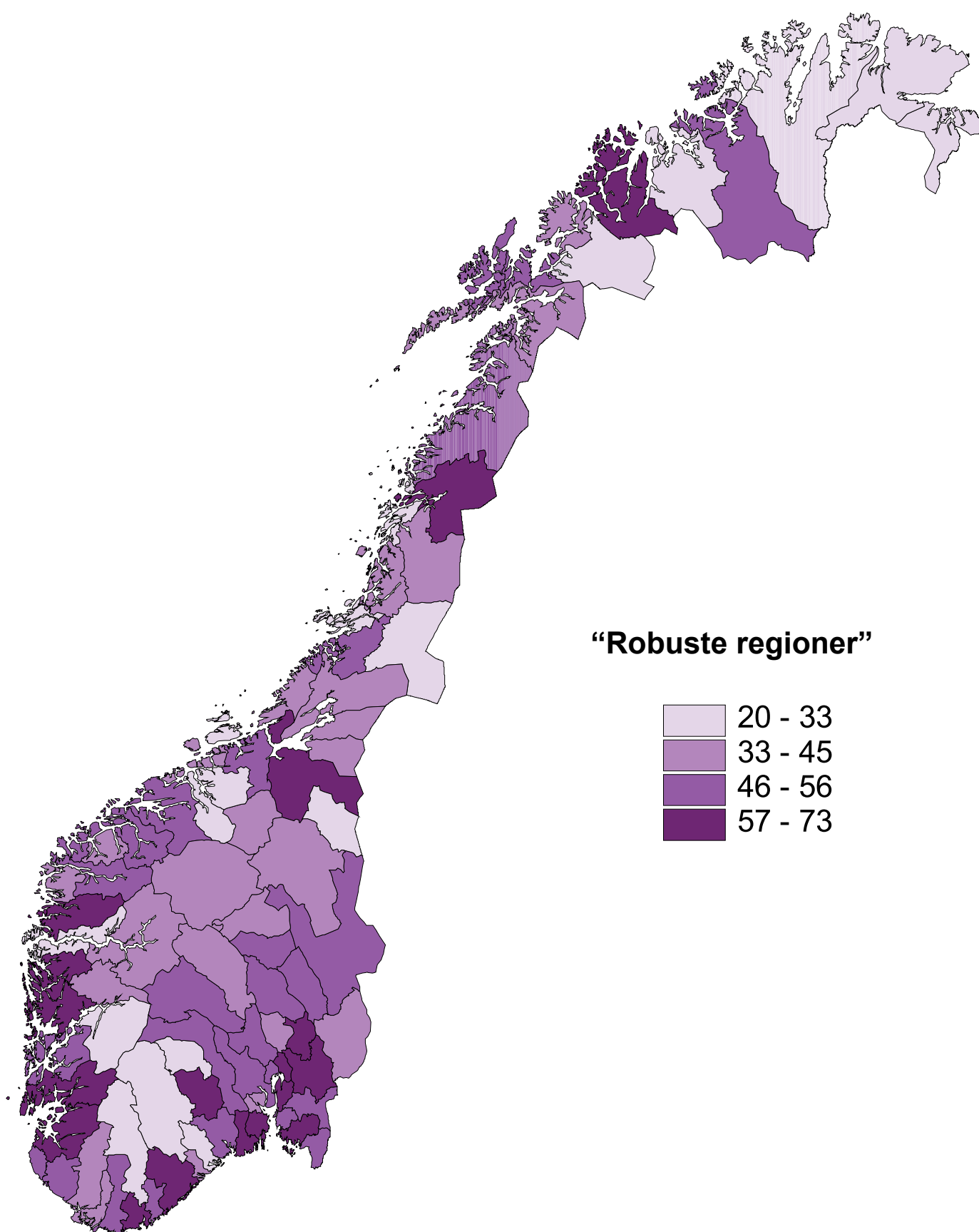
På bunnen finner vi 11 regioner som har tilbakegang i sine regionsentra. Det dreier seg om industrielle problemregioner (Kirkenes, Hammerfest, Rjukan, Mo i Rana, Odda), landbruksregioner (Voss, Vest-Telemark) eller en type blandingsregioner (Sogndal/Årdal). Kragerø og Lyngdal/Farsund har også nedgang, og det minner oss om at selv ikke idylliske seilskutebyer på Skagerak-kysten er garantert vekst. Regionsenteret på

Frøya/Hitra er det eneste stedet som er nytt i perioden (Sistranda), og det har slik sett eksplosiv vekst. Det er imidlertid det eneste senteret som ennå ikke når opp i klassen små bygdebyer, og det plasseres derfor fortsatt på bunnen.

Nå skal vi ikke fokusere alt for sterkt på senteret, for hva hjelper det om senteret vokser om det skjer på bekostning av omlandet? I et sentralstedsperspektiv er det den samlede etterspørse-

Figur 3.15: Endring i sysselsetting i forretningsmessig tjenesteyting, 1990-2003. Tabellgrunnlaget er vist i vedlegg 3.14.

Figur 3.15: En samleindikator for ”robuste regioner”. Tabellgrunnlaget er vist i vedlegg 3.15.

len i sentrum og omland som teller, ikke bysenteret alene. Statistikken viser at mens nesten alle regionene har framgang i sine sentra, har også nesten alle tilbakegang i sine omland.

Unntakene ligger ofte i eller nær storbyregionene. Oslo troner på toppen. Denne byen har praktisk talt samme vekst i byene og i omlandet (som også teller mange byer og bygdebyer!). Ullensaker/Eidsvoll vokser også sterkt i senter og omland. Jæren, Stjørdal, Sande/Svelvik, Tønsberg/Horten, og Trondheim bekrefter (stor)bypreget. Det er byene som genererer sterkest vekst i sine omland. Det er her suburbaniseringsprosessene finner sted, og den er mer intens jo sterkere veksten er i sentrum. Veksten blir så sterk at den flytter over på omgivelsene.

Mo i Rana og Lyngdal/Farsund er mer paradoksale eksempler, der det er vekst i omlandet, men ikke i sentrum. Her skjer det altså en form for "moturbanisering". Motsatt er det i bunnklassen, der nedgangen nesten er et speil av veksten i sentrum, som i Skien/porsgrunn, Ålesund, Drammen, Stavanger/Sandnes og Harstad. I noen grad er dette statistiske uttrykk for sammenslåing av tettstedskretser. Men som oftest avspeiler dette at veksten virkelig går på omlandets bekostning. Selv om vi må akseptere at mange i dag heller vil bo i bysentrene enn på bygda, er det lite vunnet med at sentrene ernærer seg på sine rike omland.

Det har i perioden skjedd en heving av byenes og regionsentrenes sentralitet. Engebretsens tall viser at veksten er sterkest for de minste regionsentrene, altså skjer det en utjevning. Tar vi med alle 554 sentrene i hans undersøkelse blir forholdene mer skiftende med både vekst og nedgang. Våre 89 regionsentra tilhører stort sett vinnerne.

Nå er en fordeling av endring på basis av 40 sentralstedsfunksjoner et forholdsvis dårlig datagrunnlag. Vi trenger derfor supplerende kriterier og griper da tilbake til varehandelsomsetningen, som vi har forholdsvis eksakte tall for. Den kan fordeles med en jevnt hellende linje fra store til små sentra. I tre tilfeller er det ikke regionsentrene som har størst varehandelsomsetning, men nrt. senteret (Det betyr for eksempel at Sogndal er

handelssenteret i Sogndal/Årdal, mens det er Årdalstangen som er det største senteret; likeledes er Gran på Hadeland som handelssenter større enn regionsenteret Jevnaker; Nordfjordeid er på samme måte større enn regionsenteret Måløy i Nordfjord). Nok en gang får vi et mønster der periferien og de mindre regionene er i markant vekst, mens det er bare svak vekst i en rekke byer og større bygdebyer i bunnen.

Den sterke veksten i periferien bekrefter spredningshypotesen. I dag kan vi praktisk talt over alt finne et akseptabelt dagligvaretilbud. Også for spesialvarer, for eksempel klær og helsepleie, vil en med moderate reiseavstander få tak i det meste. Ikke minst bidrar spredningen av kjedebutikker i dagligvarehandelen og kjøpesentrene til å fremme vekst i til dels små sentra. Om lag 200 steder har i dag kjøpesentra, og det er en femdobling siden 1972. Kjøpesentrene fins altså nå helt ned i de små bygdebyene.

Om bygdebyene har eller ikke har kjøpesentre kan altså få avgjørende betydning for deres utvikling. Mange mindre steder konkurreres ut når deres litt større naboer vinner varehandelskrigen, og de faller dermed ned. Engebretsen kommenterer denne turbulensen slik: "I løpet av de siste 30 årene ser det ut til at dette hierarkiet har gått mer eller mindre i oppløsning" (s. 64), men det er nok en liten overdrivelse. At det krises i bunnen, og at de bitte små skifter rang, er ikke spesielt oppsiktsvekkende, de er fortsatt i klassen av de små. Litt lenger opp i hierarkiet skjer det en konsolidering på bygdebynivå. Også her skifter sentra rang, men de forblir stort sett i den samme klassen. Hierarkiet består.

Et annet mål på endringen i varehandelen er sysselsettingen i sektoren. Denne indikatoren er vist i figur 3.19, som viser at det er vekst i nesten alle regioner. Tilbakegangen faller her stort sett i en gruppe problemregioner som for det meste har hatt tilbakegang i folketallet gjennom nittitallet.

Også denne indikatoren bekrefter spredningshypotesen, altså at vi får et bredere og mer utstrakt varehandelstilbud gjennom nittitallet. Og dette gjelder ikke bare bygder og bygdesentra, men også den stadig mer utflytende suburbane

bosettingen. Flere av de regionene som ligger på veksttoppen preges av større kjøpesentra eller mer omfattende kjøpesenterparker utenfor en storby: Follo, Jæren, Lillesand, Ullensaker, Lillestrøm er navn på storbyforsteder som i dag har ett bedre tilbud enn de hadde for 15 år siden. De blir altså mindre avhengige av storbysenteret.

Men også utkant-Norge er med på forbedringen, for også der er tilgjengeligheten blitt bedre. Veiene er bedre, antallet biler er høyere og dermed er også mobiliteten betraktelig større enn den var i 1972. Selv om vi ikke skal glemme folk som faller utenfor denne utviklingen (svært gamle og svært unge), er det generelle inntrykket at varetilbudet er bedre fordelt enn noensinne – hvis vi altså forutsetter en viss forflytningsvilighet for å oppnå det vi ønsker.

Siden den elementære varehandelen preges av en viss spredning, er det desto mer spennende å se om også den nye sentraliteten får et tilsvarende mønster. Vi så at strukturen i 2003 var preget av meget sterk konsentrasjon. Men blir denne modifisert?

Tallene kan tyde på det. Her skal vi imidlertid huske at dette fortsatt er en ganske liten næring i periferien, og at mesteparten av tilveksten har kommet i nettopp den perioden vi undersøker. Dessuten får de mindre regionene ofte den mest elementære delen av KIFT-sektorens vekst, for eksempel regnskapstjenester. Dette må langt på vei være forklaringen på de høye veksttaktene i Tynset, Nord-Gudbrandsdal og Grong. At Høyanger, Notodden og Rjukan også er med i veksttoppen har nok en annen forklaring, nemlig utskillelse av servicefunksjoner fra ”fisjonerte” eller nedlagte foretak. Dette er ikke minst en prosess som hatt stor styrke i Kongsberg og Mo i Rana. En tredje type forklaring er at mindre steder faktisk trekker til seg eller utvikler mer avanserte, kunnskapsbaserte tjenester, men vi har egentlig ikke sikre holdepunkter for å hevde det.

Fortsatt holder de store byene stand som basisoner for KIFT-næringene og andre kunnskapsbaserte sektorer (FoU, UoH). Ullensakers sterke vekst viser riktignok at det skjer en suburbanisering av sektoren, og at mye som relateres til flyplassen også havner i denne statistikken. Lil-

lestrøm har også solid vekst. Og når Oslo fortsatt vokser med 154 % i løpet av nittitallet, kan vi ikke snakke om noen utflytting fra hovedstaden. At Asker/Bærum ”bare” vokser med 73 %, og Follo med 37 % sier oss imidlertid at det skjer stor eomlokaliseringer i hovedstadsområdet sett under ett. De absolutte tallene tatt i betraktning betyr dette at ultrakonsentrasjonen reproduseres.

3.4 Indikatorer for robuste regioner

Vi har i den foregående gjennomgangen av regionstrukturen, deres sentra og omland, deres gamle og nye sentralstedsfunksjoner, vært innom forskjellige måter å ”krysspeile” det samme spørsmålet på: Hva er det som gjør en region robust?

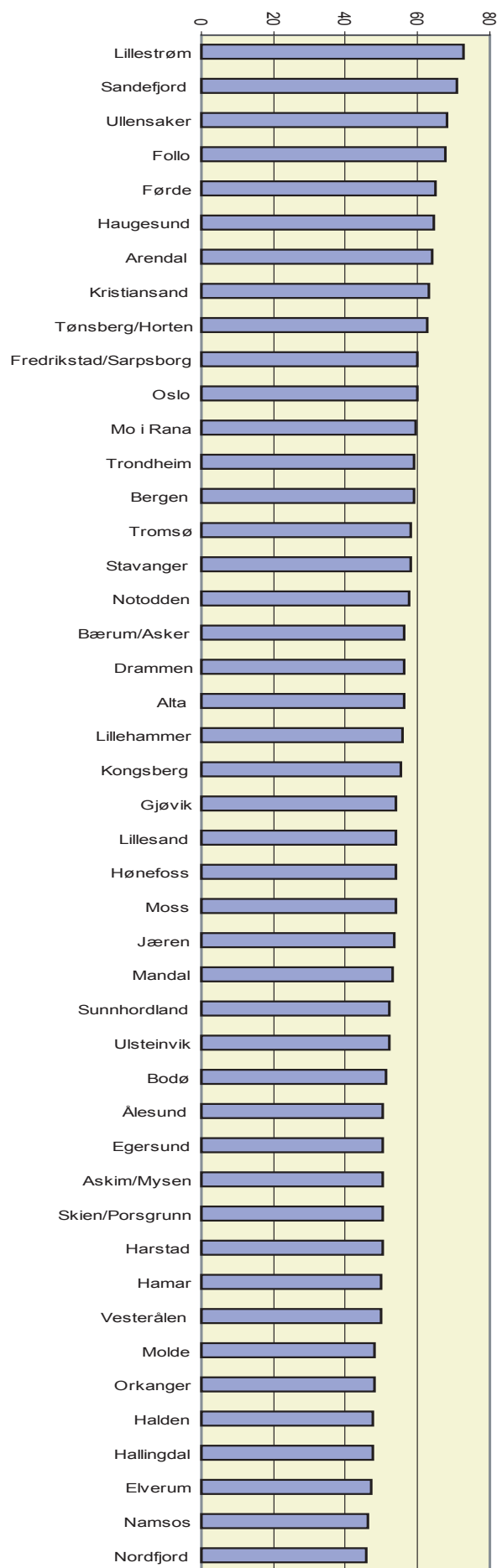
Det ligger en logikk bak disse indikatorene, som dels kan grupperes under det vi kan kalle *strukturelementer*, dels handler de om *dynamikken*, eller den løpende *restrukturering*. Struktur og dynamikk viser her til hverandre: Strukturen er med på å bestemme dynamikken, som i sin tur igjen endrer strukturen. Fra den foregående analysen har vi tatt med oss fem indikatorer under henholdsvis strukturelle og dynamiske aspekter, slik det er vist i tabellen nedenfor.

Robuste regioner	
<i>Strukturelle aspekter</i>	<i>Dynamiske aspekter</i>
1. Totalbefolkning	6. Endring senter
2. Senterstørrelse	7. Endring omland
3. Sentralstedsfunk.	8. Endring omsetning
4. LQ dagligvare	9. Endring syss vareh.
5. LQ KIFT	10. Endring syss KIFT

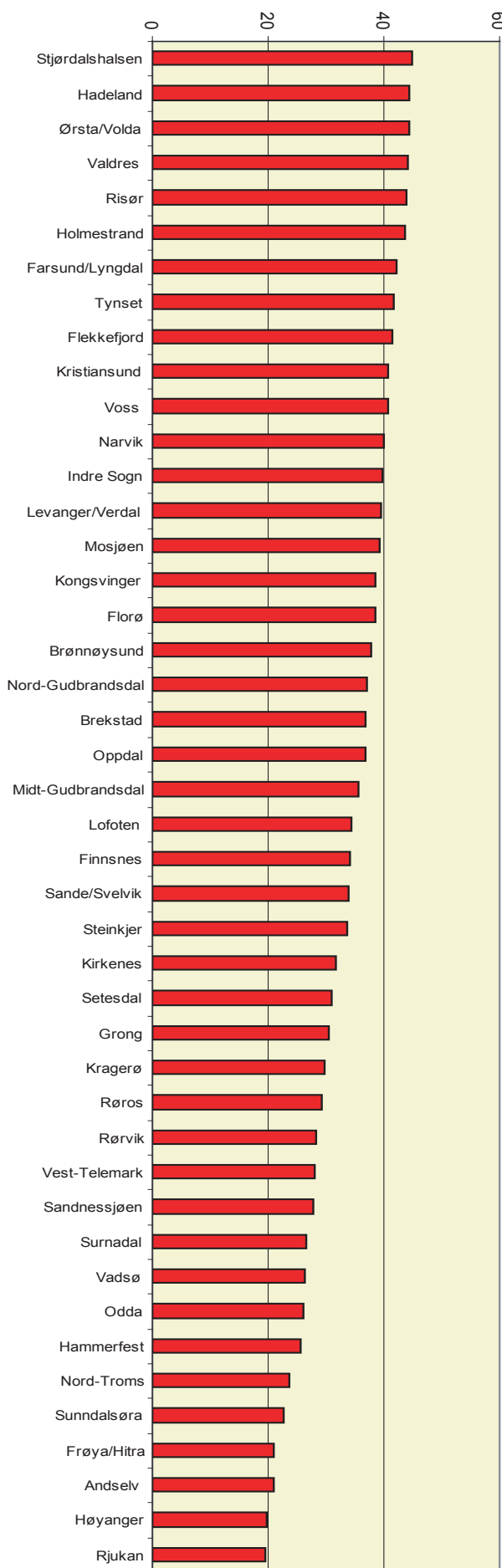
For alle disse indiaktorene har vi gitt regionene en rang, et plassiffer. Gjør vi nå en uveid summering kan vi foreta en gjennomsnittsberegning av alle regionene. Resultatet er vist i figur 3.16 (og vedlegg 3.16). Vinneren blir da Lillestrøm, med Sandefjord/Larvik på andreplass. På tredje og fjerdeplass følger Ullensaker/Eidsvoll og Follo, så det suburban Oslo er definitivt å betrakte som robust. Med i den øverste gruppen finner vi også Oslo, men ikke Asker/Bærum. På vestsiden

er det Vestfoldbyene som er vinnere, med Sandefjord/Larvik og Tønsberg/Horten langt oppe. Vi merker oss også at Arendal og Kristiansand er med, så disse indikatorene bekrefter det gamle inntrykket av et vekstbelte fra Oslo til Kristiansand. Fredrikstad/Sarpsborg er også med. Øst-viken hevder i stigende grad i den norske superklassen.

I bunnen finner vi flere gjengangere. De ti laveste er, regnet nedenfra: Rjukan, Høyanger, Andselv, Frøy/Hitra, Sunndalsøra, Nord-Troms. Hammerfest, Odda, Vadsø, og Surnadal. Enkeltvis er det kanskje mer overraskende at Førde, Mo i Rana og Notodden kommer så langt opp.

Figur 3.17. De mest robuste regionene.

Figur 3.18. De minst robuste regionene.

Referanser til kapittel 3:

Bell, D. (1974): *The coming of Post-Industrial Society*. London, Heinemann.

Engelbreten, Ø. (2001): Senterstruktur og servicenæringenes lokaliseringer - betydning av veibygging og økt mobilitet, Oslo, Transportøkonomisk Institutt.

Fossan, B. (1975): *Senterstrukturen i Norge*. Oslo, Miljøverndepartementet.

Hansen, J. (1980): *Industristedenes plass i Norges bosetningsmønster*. Bergen, Universitetsforlaget.

Hansen, J. C. (1966): Industriell utvikling og tettstedsvekst. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 20.

Hansen, J. C. (1967): De ensidige industristeder og deres plass i boligmønsteret. *Plan og Arbeid*, side 18-25.

Hansen, J. C. (1997): Industristedsutviklingen i Norge. Et historisk perspektiv., Arbeidsrapport, 9/1997. SNF.

Juvkam, D. (2000): *Klassiske analyser. Regionale inndelinger*. Oslo, NIBR.

Juvkam, D. (2002): Inndeling i bo- og arbeidsmarkedsregioner, NIBR.rapport 2002:20. Oslo, NIBR.

Krugman, P. (1995): *Development, Geography, and Economic Theory*. Cambridge, MIT-press.

NOU1983:10. Ensidige industristeder. Innstilling fra «Buvik-utvalget», Industridepartementet.

SSB. (1984): Prognoseregioner, Interne notater, 84/9. Statistisk sentralbyrå.

SSB. (1999): Regionale inndelinger. En oversikt over standarder i norsk statistikk, Oslo, Statistisk sentralbyrå.

SSB. (1999): Standard for økonomiske regioner. Etableringen av publiseringsnivå mellom fylke og kommune. rapporter 99/6, 84/9. Statistisk sentralbyrå.

Zipf, G. K. (1941): *National Unity and Disunity*. Bloomington Ind., The Principia Press.

Zipf, G. K. (1949): *Human Behaviour and the Principle of Least Effort*,. Cambridge, Addison Wesley Press.